

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Gönderim Tarihi: 17.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2021

H. Peygamber'in Medine'nin liye Bölgesi ile Akik Vadisinde Namaz Kıldığı Meknlar

Fatımatüz Zehra Kamacı*

zet

Evs ve Hazrec kabilesinin İslm'la tanıştığı 620-622 yılları arasında, özellikle İslm'ı tebliğ için Medine'ye giden ilk muhacirler ile bu süreçte müslüman olup davetin yayılmasına katkı sağlayan ensarın nde gelenlerinin girişimleri ile Medine'de, mescit olarak tabir edebileceğimiz, namaz kılmaya ayrılan müstakil bazı meknlar teşekkül etmeye başlamıştır. Hicretin ardından bizzat Allah Resl'nün emek ve gayretiyle inşasına başlanan ilk mescit Kub Mescidi, ikincisi ise Mescid-i Nebev'dir. Allah Resl'nün vefatına kadar geçen on yıllık süre içerisinde ihtiyaç duyulduka ensar mahallelerinde bazı meknlar namaz kılmaya ayrılmış ve ilk mahalle mescitleri bu şekilde teşekkül etmiştir.

Reslullah'ın namaz kıldığı meknlarla mescitler arasında çok erken dönemden itibaren kurulan bir bağ söz konusudur. Bir yerin mescit olarak belirlenebilmesi için ya Reslullah'ın orada namaz kılması gerekli görülmüş ya da eğer bir yerde namaz kıldıysa orada mescit inşa edilmesi yoluna gidilmiştir. şehir tarihlerindeki rivayetler, sahabenin talebi olarak başlayan bu uygulamanın, Reslullah'ın vefatının ardından bir süre, sahabenin Reslullah'ın namaz kıldığı yerlerle ilgili gözlemleri üzerinden devam ettiğini ortaya koymaktadır Emeviler (41-132/661-750) dneimine gelindiğinde ise Medine'de Reslullah'ın namaz kıldığı yerlerin tespit edilip mescit inşa edilmesi süreci, tek elden yürütülen organize bir bayındırlık faaliyetine dnşmştir. Velid b. Abdülmelik (86-96/705-715), henüz Medine valisi iken mer b. Abdülaziz'e (99-101/717-720) mektup yazarak H. Peygamber'in namaz kıldığı bildirilen meknları araştırıp üzerinde mescit inşa edilmesini söylemiştir. Böylece Medine ve vresindeki mescitlerin hepsi, H. Peygamber'in namaz kıldığı yerler gözetilerek duvarları müzeyyen taşlarla örülmek suretiyle inşa edilmiştir.

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslm Tarihi Anabilim Dalı,
fzkamaci@hotmail.com, fkamaci@marmara.edu.tr, orcid: 0000-0002-1151-5945.

Hız. Peygamber döneminde mescit olarak işlevini sürdüren mekânların sayısı bir hayli azken şehir tarihlerinde Hız. Peygamber dönemine dayandırılan mescit isim ve sayısının en az üç kat arttığı tespit edilmektedir. Bunun nedeni araştırıldığında Hız. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bağ-bahçe, boş arazi ya da savaş karargâhı olan ve Resûlullah'ın vefatından sonra mescit inşa edilen bazı mekânların, bu aşamalar unutulmuş ya da bilindiği varsayılarak şehir tarihlerinde, Hız. Peygamber namaz kıldığında da orada bir mescit varmış gibi nakledildiği yani anakronizme düşüldüğü anlaşılmaktadır. Şehir tarihlerinde Hız. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlarla ilgili tespit edilebilen anakronik rivayetler içerisinde belki de en karakteristiklerinden bir tanesi İbn Zebâle özelinde Hız. Peygamber'in Bedir Gazvesi (2/624) sırasında konaklayıp namaz kıldığı Sukyâ kuyuları ile ilgili olmalıdır. Konu ile ilgili bilgi veren İbn Zebâle dışındaki kaynaklar, Hız. Peygamber'in hali hazırda inşa edilmiş bir mescitte değil bölgede, kuyuların yanındaki arazide namaz kıldığını açıkça kaydetmiştir. Mezkûr mekân, İbn Zebâle rivayetinde "mescit" olarak anılmaktadır. Çünkü Hız. Peygamber'in namaz kıldığı yerlerde sonradan mescit inşa edilmiştir. İbn Zebâle eserini yazdığı sırada Sukyâ'da bir mescit ya da en azından bir mescit kalıntısı vardı. İbn Zebâle de belki rivayet kendisine öyle ulaştığından, belki mescidin kendi yaşadığı dönemdeki konumundan hareketle "Sukyâ kuyuları yakınındaki arazi" demek yerine "Sukyâ Mescidi" ifadesini kullanmıştır. Makalede, incelenen her bir mekân özelinde şehir tarihlerindeki ya da diğer kaynaklardaki anakronik rivayetler tespit edilip değerlendirilmiştir. Medine mescitleriyle ilgili araştırması bulunan Muhammed Abdülgani *el-Mesâcidü'l-eseriyye fi'l-Medineti'l-Münevvere* isimli eserinde, şehir tarihlerindeki bu anakronizme hiç değinmemiştir. Eserinin mukaddimesinde ele aldığı mescitlerin tamamının Hız. Peygamber dönemine dayanmadığını kısaca ifade etmişse de Abdülgani, tek tek mescitleri tanıttığı bölümlerde, dönemlendirmeye ilişkin olarak sadece rivayet aktarımıyla yetinmiş, kaynaklardaki rivayetleri karşılaştırmalı olarak ele almadığı için mekânların mescit olarak aktarılmasıyla ortaya çıkan anakronizmi fark etmemiştir.

Bu makale, Hız. Peygamber'in içinde namaz kıldığı, hali hazırda inşa edilmiş olan mahalle mescitlerini değil, Hız. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bahçe, tarla, arazi ya da boş alan olmakla birlikte, vefatının ardından erken dönemde üzerinde mescit inşa edilen mekânları belirleyip incelemektedir. Bunun için de öncelikli olarak Hız. Peygamber namaz kıldığı sırada üzerinde mescit olmayan mekânların tespiti yoluna gidilmiştir. Muhammed Abdülgani'nin ilgili eseri, muahhar şehir tarihleri gibi mescitlerin, müellifin yaşadığı dönemde Medine'deki yeri ya da kalıntılarından hareketle yazıldığı için, Hız. Peygamber'in namaz kıldığına dair rivayet bulunan ve erken dönemde üzerinde mescit inşa edildiği anlaşılan her mekânı değil, sadece günümüze gelenleri ya da günümüzde yeri bilinenleri incelemiştir. Bu nedenle Benî Vâil, Benî Vâkuf, Benî Ümeyye b. Zeyd, Benî Hudre, Benî Hâris b. Hazrec, Benî'l-Hublâ ve Benî Hatme yurtlarındaki mekânlar ile Zübeyr b. Avvâm'a iktâ edilen bir arazi, ayrıca Fayfâülhabâr ve Meysib'deki mekânlar Abdülgani'nin eserinde yer almamaktadır. Makalede rivayetler arasında gerekli ayıklamalar yapıldıktan sonra tespit edilen mekânların tasnifinde, daha önce herhangi bir kaynak ya da araştırmada kullanılmayan Âliye-Sâfile bölgesel ayırımı esas alınmıştır. Buna göre Mescid-i Nebevi'nin bir mil kadar güneyindeki Süh bölgesinden başlayıp kuzeyde Seniyyetü'l-Vedâ ve Uhud istikametine doğru genişleyen bölge Sâfile, Süh'ten güneye inip yahudi kabilelerinin yurtlarını da içine alacak şekilde Kubâ'ya doğru genişleyen bölge Âliye'dir. Hız. Peygamber hicretin ardından yaptığı görevlendirmelerde ve arazilerle ilgili baktığı davalarda Câhiliye'den gelen bu bölgesel ayırımı dikkate almıştır. Sâfile-Âliye ayırımı, Allah Resûlü'nün vefatının ardından da bir süre Medine'de geçerliliğini sürdürmüştür. Âliye bölgesini

inceleme alanı olarak belirleyen makalede, başlangıç noktası olarak Kubâ esas alınmış, önce Kubâ'daki mekânlar incelenmiştir. Ardından sınır kuzeye doğru genişletilerek önce yahudi kabilelerin yurtları sonra da bu yurtlar ile Âliye'nin başlangıç noktası olan Sünh arasında kaldığı tespit edilen mekânlar incelenmiştir. Son olarak Resûlullah'ın, Âliye'nin güney batısında uzanan Akik Vadisi'nde namaz kıldığı tespit edilen mekânlar hakkında bilgi verilmiştir. Böylece Âliye'de bulunan ve Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bahçe, tarla, arazi ya da boş alan olduğu halde erken dönem İslâm tarihinde üzerinde mescit inşa edilen toplam on sekiz mekân tespit edilmiş ve detaylıca incelenmiştir. Sonuç olarak şehir tarihçilerinin, konu hakkındaki tüm malzemeyi toplamak üzerine kurulu olan sistemlerinin yanı sıra Medine mescitlerinin yerini, kendi dönemlerindeki konumlarından hareketle izaha çalışmaları anakronik yorumlara sebep olmuştur. Yine de on dört asır sonra bu araştırmaya, rivayetleri analiz ederek konuya farklı açılardan yaklaşma imkânı veren, günümüzdeki ifadesiyle bu rivayetçi tarihçilik metodudur.

Anahtar Kelimeler: Yasrib, Medine, Sâfile, Âliye, mescit, ensar, Hz. Peygamber, namaz, Medine tarihi, anakronizm, akik.

The Places Where The Prophet Muhammad Prayed in the Âliyah Region of Madinah and the AqEEK Valley

Extended Abstract

Although first *muhâjirs* dispatched to Yasrib to prepare the city for the forthcoming *hijrah*, and the leading figures of *ansâr*, including chieftains, reserved some places to prayer, masjids in Madinah were built literally after The Prophet Muhammad's emigration. The first masjîd built-in Madinah through the Prophet Muhammad's full support, including providing the companions with the things that they need such as carrying adobes, is the Masjîd al-Quba and the second is the Masjîd al-Nabawî. During the ten years after *hijrah*, reserving places for prayer limitedly continued. After a while, the local masjids, in the area where the tribes live, began to be constructed by the companions and later generations.

There is a strong connection between The Prophet's prayer locations and the constructions of masjids in Madinah throughout decades after his passing. In the reign of the Prophet Muhammad, when a companion needed to reserve a place for prayer, he would invite the Prophet and ask him to pray there. From the year that The Prophet passed away, the companions found themselves searching for the Prophet's prayer locations and during the period of the Umayyad dynasty, this process turned into a huge construction activity for Madinah masjids with the great efforts of Madinah governor 'Umar b. 'Abd al-'Aziz. Most of the masjids in Madinah are dated back to this construction process maintained by 'Umar b. 'Abd al-'Aziz under the patronage of al-Walîd ibn 'Abd al-Malik.

Even though the local masjids, belonging to different types of tribes were thin on the ground, they were mentioned in the books of Madinah history with enormous numbers. The fact that there were no structures on most of The Prophet's prayer places seems to have been forgotten in history books related to Madinah either intentionally or unintentionally. Ibn Zabalâh was the first one to write about masjids. However, Ibn Zabalâh's book on the early history of Madinah called *Akhbâr al-Madinah* is lost. Yet, its narrations are

available through later sources by Ibn al-Najjār, al-Matarī and al-Samhūdī, the greatest historians of Madīnah. So, one of the most famous examples of anachronism related to masjīds could be determined through Ibn Zabalāh's detailed records of incidents. However, as the scholars of the history of Madīnah aimed to quote all narrations that they reach and they interpreted the narrations from the view of their centuries, which means at least two hundred years after *hijrah*, anachronism is inevitable to some extent. The author of this paper will survey the anachronistic narrations of Ibn Zabalāh through those later sources and explain the position of the masjīds between the age of the Prophecy and the beginning of the Umayyad period depending on a comparison of the narrations.

Instead of searching already built structures in Madīnah, this article examines the places like gardens, houses, or war headquarters that the Prophet Muhammad had prayed on because the contemporary books written on masjīds in Madīnah aimed to recognize the ones that are still solid or at least have ancient ruins. They seem to forget The Prophet's prayer places on which masjīds were built once and do not exist any more. Muhammad Ilyās 'Abd al-Ghani's master thesis about ancient Masjīds in Madīnah is one of them. This article intends to make a strong distinction between the places and the later built masjīds. Besides, this paper offers an original classification for prayer places as Āliyah and Sāfilah. Sāfilah, the lower Madīnah, extends from Sunh to the north of Masjīd al-Nabawī while Āliyah, the upper Madīnah, extends from Sunh to the south of Masjīd al-Nabawī and after Quba. The division of Madīnah into Sāfilah and Āliyah, started in the age of ignorance (*jāhiliyyah*), continued in the reign of the Prophet Muhammad and clearly, remain valid for a while after his death. Therefore this article has one important limitation. It analyses only the prayer places in Aliyah beginning with the ones in Quba and examines them within a historical context.

The aim of this article can thus be summarized as criticizing the books written on Madīnah history with anachronistic records related to local tribe masjīds built in the early Islamic history in Madīnah. Mainly the article indicates that in the reign of the Prophet Muhammad, most of the so-called tribe masjīds in the Āliyah area were not already built structures but only places like garden, house or war headquarters that the Prophet Muhammad had prayed on. Yet, this should not diminish the value of the sources written on Madīnah, which usually contain valuable narrations and insights. On the contrary, they are foundational to the early history of Islam with their variety of witnesses and detailed records of incidents.

Keywords: Yasrīb, Madīnah, Sāfilah, Āliyah, masjīd, ansār, Prophet Muhammad, prayer, history of Madīnah, anachronism, aqik.

Giriş

Evs ve Hazrec kabilesinin İslâm'la tanıştığı 620-622 yılları arasında, özellikle İslâm'ı tebliğ için giden ilk muhacirler ile bu süreçte müslüman olup davetin yayılmasına katkı sağlayan ensarın önde gelenlerinin girişimleriyle namaz kılmaya ayrılan müstakil bazı mekânlar, Medine'de teşekkül etmeye başlamıştır. Hicretin ardından bizzat Resûlullah'ın emek ve gayretiyle inşasına başlanan ilk mescit Kubâ Mescidi, ikincisi ise Mescid-i Nebevî'dir. Allah Resûlü'nün vefatına kadar geçen on yıllık süre içerisinde ihtiyaç duyuldukça ensar mahallelerinde bazı mekânlar namaz kılmaya ayrılmış ve ilk mahalle mescitleri bu şekilde teşekkül etmiştir. Bu mescitlerin bir kısmını, Allah Resûlü çeşitli vesilelerle ziyaret edip içinde namaz kılmıştır. Mamafih, seferde ve hazarda on yıl boyunca Medine'nin yakın ve uzak çevresinde Resûlullah'ın umumiyetle namaz kıldığı yerler, mahalle mescitleri değil, bağ-bahçe, kuyu başı, sahâbe evleri başta olmak üzere açık ve kapalı alanlardır. Hz. Peygamber'in attığı her adımı dikkatle izleyen sahâbilerin aktarımları sayesinde, Resûlullah'ın namaz kıldığı mekânlarla ilgili pek çok rivayet kaynaklarda yer almıştır. Bunlar arasında konuya müstakil başlık ayıranlar şehir tarihlerdir. Şehir tarihlerinde, Hz. Peygamber'in ev, bağ-bahçe, savaş güzergâhı ya da karargâhı gibi herhangi bir mekânda namaz kılması ile namaz için ayrılmış özel mekânlar yani mescitlerde namaz kılması arasında bir ayırım gözetilmemiş, bu tür rivayetlerin tamamı aynı başlık altında incelenmiştir.

Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânları eserinde müstakil olarak ele alan ilk müellif, tespit edebildiğimiz kadarıyla aynı zamanda bir ensâb âlimi ve hadis râvisi olan tarihçi İbn Zebâle'dir (ö. 199/814). Medine hakkında yazıldığı bilinen en eski şehir tarihi niteliğini taşıyan *Kitâbü'l-Medîne ve a bâruhâ (A bârû'l-Medîne)* isimli eseri her ne kadar günümüze gelmemişse de muahhar şehir tarihçileri, te'liflerini esas itibarıyla İbn Zebâle'nin rivayetlerine dayandırdıkları için, onun Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlar ve mescitler ile ilgili verdiği bilgilerin önemli bir kısmı, ulaşılabilir durumdadır. Konuya dair erken dönemde yazılmış ikinci önemli şehir tarihi İbn Şebbe'nin (ö. 262/876) *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere'sidir*.¹ Bu iki şehir tarihinde kaydedilen rivayetler, hadis hâfızı ve tarihçi İbnü'n-Neccâr (ö. 643/1245),² Medineli hadis âlimi Cemâleddîn el-Matarî (ö. 741/1340),³ Kahire'de doğmasına karşılık ömrünün elli yılını Medine'de

1 İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere* (nşr. Ali Muhammed, Yâsîn Sa'düddîn Beyân), I-II, Beyrut 1996.

2 İbnü'n-Neccâr, *ed-Dürretü's-semîne fi ahbâri'l-Medîne* (nşr. Muhammed Azb), Kahire 1995.

3 Matarî, *et-Ta'rif bimâ enseti'l-hicre min meâlimi Dâri'l-hicre* (nşr. Süleyman er-Ruhayli), Riyad 1426/2005.

geçiren Zeynüddin el-Merâgî (ö. 816/1413)⁴ son olarak hadis ve fıkıh âlimi olmasının yanı sıra şehir tarihçiliği ile de meşhur olan Semhûdî (ö. 911/1506)⁵ tarafından genişletilip detaylandırılarak yeniden değerlendirilmiştir.

Bu makale, Hz. Peygamber'in içinde namaz kıldığı, hâli hazırda inşa edilmiş olan mahalle mescitlerini değil, Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bahçe, tarla, arazi ya da boş alan olmakla birlikte, vefatının ardından erken dönemde üzerinde mescit inşa edilen mekânları belirleyip incelemeyi hedeflemektedir. Konuyla ilgili bilgi veren çağdaş araştırmalardan Muhammed İlyas Abdülganî'nin *el-Mesâcidü'l-eseriyye fi'l-Medîneti'l-münevvere* isimli eseri, muahhar şehir tarihleri gibi mescitlerin Medine'deki yeri ya da kalıntılarından hareketle yazıldığı için, Hz. Peygamber namaz kıldığı ve sonradan üzerinde mescit inşa edildiği halde günümüze gelmemiş mekânları incelememektedir.⁶ Aynı durum Abdülganî'nin sıraladığı mescitler arasından, Hz. Peygamber'in vefatının ardından inşa edilmiş olabileceği ifade edilenleri ayıklayıp sıralayan muhtasar bir tebliğ için de geçerlidir.⁷ Her iki çalışmada da Hz. Peygamber'in namaz kıldığına dair rivayet bulunan ve şehir tarihlerince, erken dönemde üzerinde mescit inşa edildiği ifade edilen pek çok mekân hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Bu çalışmada öncelikli olarak Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada üzerinde mescit olmadığı halde, vefatının ardından mescit inşa edilen mekânların, hâli hazırdaki mahalle mescitlerinden tefrik edilmesi sağlanmıştır. Gerekli incelemeler yapıldıktan sonra tespit edilen mekânların nasıl tasnif edileceği de önemlidir. Muahhar şehir tarihleri umumiyetle mescitleri tasnif ederken, kendi dönemlerindeki bilinirliklerine atıf yaptıklarından, konuyu bugün okuyucuya dağınık gelebilecek bir üslupla ele almışlardır. Yani Mescid-i Nebevî'nin kuzeyinde ve nispeten uzak bir mesafede olan bir mescitle, Mescid-i Nebevî'nin yakınlarında ya da güneyinde yer alan bir mescit peş peşe zikredilebilmiştir. Çağdaş araştırmalarda bu durum daha da karmaşık bir hâl almıştır. Örneğin Abdülganî'nin Medine mescitlerini, bugünkü yerleri veya kalıntıları üzerinden incelediği yüksek lisans tezinde, hakkında bilgi verdiği otuz altı mescidin sıralaması alfabetik değildir. Mescitleri, Mescid-i Nebevî'ye olan mesafelerine

4 Merâgî, *Tahkikü'n-nusre bi-telhisi meâlimi dari'l-hicre* (nşr. Saîd Abdülfettah), Mekke 1997.

5 Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâi), I-V, Beyrut 2001.

6 Muhammed İlyas Abdülganî, *el-Mesâcidü'l-Eseriyye fi'l-Medîneti'l-Münevvere*, Metâbi'u'r-Reşid, 4. Baskı, Medine 2003.

7 Selahattin Yıldırım, "Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Yerlerin Mescitleştirilmesi", *Uluslararası Cami Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Sosyo-Kültürel Açıdan)*, İnönü Üniversitesi Yayinevi, Ankara 2018, s. 343-358.

göre tasnif etmemiş ya da Hz. Peygamber dönemindeki durumlarını belirleyici kriter olarak kullanmamıştır. Mescitlerin tasnifine dair hiçbir açıklayıcı bilginin yer almadığı tezde, yapılan sıralamanın mantığını tespit edebilmek mümkün değildir.⁸ Bu makalede, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânların tasnifinde, daha önce herhangi bir kaynak ya da araştırmada kullanılmayan Âliye-Sâfile bölgesel ayırımı esas alınacaktır. Bunun için öncelikle "Âliye ve Sâfile Bölgeleri" başlığı altında, kaynaklardaki bilgilerden hareketle bölgelerin sınırları çizilip, Hz. Peygamber döneminde Medine nüfusunun iskânında oynadıkları rol hakkında bilgi verilecektir. Ardından Âliye'deki mescitler, Kubâ'dan başlayıp Mescid-i Nebevî'ye doğru gelen bir sıralama ile incelenecektir. Hz. Peygamber'in Sâfile'de namaz kıldığı mekânlar tarafımızdan müstakil bir araştırma makalesi olarak bir dergide yayınlanmıştır. Bu makalede Âliye başlığı altında ele alınan on sekiz mekân ile mezkûr makalede Sâfile başlığı altında ele alınan on dört mekân birbirinden tamamen farklıdır. Özet, giriş, sonuç ve girişi müteakiben yer verilen iki başlık altında ele alınan konular ise ortaktır. Çünkü bu başlıklar altında kaynaklar tanıtılmış ve metodoloji ile ilgili problemler ele alınmıştır. Mezkûr konular Âliye ya da Sâfile için değişmemektedir. Âliye ve Sâfile kelimeleri hep aynı rivayetlerde, birbirlerinin peşi sıra zikredilmiştir. Bu da söz konusu bölgeleri ayrı metinlerle tanıtmayı imkânsız hale getirdiğinden okuyucu, makalede yer alan Âliye ve Sâfile Bölgeleri isimli üçüncü başlık altında verilen bilgilerin de her iki makalede ortak olduğuna dikkat etmelidir.⁹

1. Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Mekânlarda Mescit İnşa Edilmesi

Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlarla ilgili şehir tarihlerindeki hemen hemen her rivayet, erken dönem İslâm tarihinde Medine'de inşa edilen mescitlerle Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlar arasında bir bağ olduğunu ortaya koymak için yeterli karine taşımaktadır. Öte yandan konu ile ilgili elimizde, Resûlullah'ın namaz kıldığı mekân-mescit ilişkisini ortaya koyan çok daha somut veriler bulunmaktadır. Bunların belki de en önemlisi, sahâbilerin bir mekânı

8 Abdülğani'nin konuyu nasıl bir metodoloji ile ele aldığını izah etmesi beklenen "mukaddime"sinde daha ziyade "ziyaretçilerin Medine'ye geldiklerinde mescitleri ziyaret etmelerinin câiziyeti ile ziyaret esnasında ifrat ve tefritten kaçınmanın nasıl mümkün olacağına ilişkin konuları ele aldığı dikkatleri çekmektedir. Bk. Abdülğani, s. 10-12. Mukaddime'nin tamamı için bk. Abdülğani, s. 9-15.

9 Sâfile ile ilgili makale için bk. Fatımatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber'in Medine'nin Sâfile Bölgesinde Namaz Kıldığı Mekânlar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 61, Aralık 2021, s. 93-138, <https://doi.org/10.15370/maruifd.1035973>.

mescit olarak kullanmak istediklerinde önce, Allah Resûlü'nden orada namaz kılmasını istediklerini ortaya koyan rivayetlerdir. Buhârî (ö. 256/870) kaynaklı bir rivayet bu durumu şu şekilde ortaya koymaktadır:

Hazrec kabilesinin Benî Sâlim b. Avf koluna mensup olan İtbân b. Mâlik (ö. 50/670), kabile mescidinde namaz kıldırıyor. Gözlerinin artık görmediğini, yağmur yağdığına kabilesinin mescidi ile evi arasını kaplayan suların imamlik yapmasına engel teşkil ettiğini söyleyen sahâbî, Hz. Peygamber'den evinde namaz kılmasını istemiş, böylece orayı mescit edinebileceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber de "İnşallah geleceğim." karşılığını vermiş ve bir öğleden sonra Hz. Ebû Bekir'i de alarak davet edilen yere gitmiştir. İzin isteyip içeri girdikten sonra hemen nerede namaz kılmasının istendiğini sormuştur. İtbân evin bir köşesine işaret etmiş, böylece Hz. Peygamber, ev halkının saf tutmasıyla gösterdiği yerde iki rekât namaz kılmıştır.¹⁰

İtbân b. Mâlik'in ifadeleri, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerlerde mescit inşa edilmesi uygulamasının başlangıç noktasına işaret eden yönüyle önem taşımaktadır. Zira İtbân evini mescit haline getirmek istediğinde bunu, Hz. Peygamber'i davet edip namaz kılmasını temin ederek gerçekleştirmiştir. Böylece Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak mescit işlevi gören mekânlar ortaya çıkmış olmalıdır. Öte yandan, Hz. Peygamber döneminde hali hazırda inşa edilmiş ve içinde namaz kılınmakta olan mahalle mescitlerini topluca bir arada zikreden rivayetler de bu durumu desteklemektedir. Hadis tekniği açısından mürsel kabul edilen bu rivayetlerden, içinde dokuz mescit ismi zikredilen ilkinde, konuya ilişkin şöyle bir giriş cümlesi mevcuttur: "Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile birlikte Bilal-i Habeşî'nin ezanı işitilip namaza durulan dokuz mescit bulunmaktadır."¹¹ Altı adet mescit ismi zikredilen ikinci rivayetin giriş cümlesi şu şekildedir: "Hz. Peygamber Medine sınırları içerisinde şu mescitler dışında herhangi bir mescitte namaz kılmadı."¹² Nihayet on adet mescit ismi zikredilen üçüncü mürsel rivayette ise giriş cümlesi

10 Buhârî, "Salât", 46; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen, Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf el-kütübü's-sitte içerisinde*, 3. Baskı, Riyad 2000, "Mesâcid", 8.

11 Ebû Dâvud, *el-Merâsil* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1988, s. 78-79; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), I-VI, Beyrut 2004, II, 458; Süheylî, *er-Ravzül-ünüf* (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyîd), I-IV, Beyrut ty, IV, 306; İbn Receb (ö. 795/1393), *Fethu'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mahmûd b. Şa'bân, Mecdî b. Abdülhâlık ve dğr.), I-X, Kahire 1996, III, 416. Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak faaliyet gösteren mescitler ayrı bir makalenin konusu olduğu için rivayetlerdeki mescit isimlerine burada yer verilmemiştir.

12 İbn Şebbe, I, 46-47.

olmaksızın doğrudan Hz. Peygamber'in namaz kıldığı meşcitler sıralanmıştır.¹³ Abdülğani, *el-Mesâcidü'l-eseriyye fi'l-Medîneti'l-Münevvere* isimli yüksek lisans tezinde bu rivayetlere hiç değinmemiştir. Bir kısmı Hz. Peygamber dönemine dayanan Medine'deki tarihî meşcitleri inceleyen bir eserde, Hz. Peygamber döneminde meşcit olarak fonksiyon icra eden mekânları topluca bir arada zikreden rivayetlerin incelenmemesi, önemli bir eksikliklerdir.

Şehir tarihlerindeki rivayetler, sahâbenin talebi olarak başlayan uygulamanın, Hz. Peygamber'in vefatının ardından bir süre, sahâbenin Allah Resûlü'nün namaz kıldığı yerlerle ilgili gözlemleri üzerinden devam ettiğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in Belî kabilesinin Üneyf koluna mensup olan Talha b. Berâ'nın¹⁴ Kubâ'daki¹⁵ evine gerçekleştiği hasta ziyareti sırasında namaz kılmış olması buna örnektir.¹⁶ Matari'nin İbn Zebâle'den naklettiği detaylara göre, Benî Üneyf'in ileri gelenlerinin sonradan durumu aralarında konuşup, Allah Resûlü'nün namaz kıldığı yeri tespit etmeye çalışmışlardır. Nihayetinde ilgili mekân tespit edilmiş, böylece Kubâ'daki Benî Üneyf Mescidi bu şekilde ortaya çıkmıştır.¹⁷

Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerlerin tespiti üzerinden Medine'deki meşcitlerin inşası süreci, Emevîler dönemine gelindiğinde tek elden yürütülen organize bir bayındırlık faaliyetine dönüşmüştür. İbn Şebbe'nin "Medineli ilim ehlerinden" ifadesiyle yer verdiği bir nakilde, Medine ve çevresindeki meşcitlerin hepsinin Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerler gözetilerek duvarları müzeyyen taşlarla örülmek suretiyle inşa edildiği, bunun için Ömer b. Abdülazîz'in (99-101/717-720) meşcitlerin yerini bilen kimselere danıştığı ifade edilmiştir.¹⁸ Konuyla ilgili muahhar şehir tarihçilerinden İbnü'n-Neccâr'ın verdiği bilgiler ise süreci daha da detaylı anlatması açısından önemlidir. Buna göre müellifimizin yaşadığı dönemde Medine'de harap halde meşcitler bulunmaktadır. Bu kalıntılar, Velid b. Abdülmelik (86-96/705-715) dönemine aittir. Çünkü Velid b. Abdülmelik, Medine valisi olan Ömer b. Abdülazîz'e mektup yazarak Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bildirilen mekânları araştırıp üzerinde meşcit inşa ettirmesini söylemiştir.¹⁹

13 İbn Şebbe, I, 47.

14 İbn Hazm, s. 338.

15 Matari, s. 217; Semhûdî, III, 245.

16 İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekketel-müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-ğabri's-şerîf* (nşr. Alâ İbrâhim el-Ezherî – Eymen Nasr el-Ezherî), Beyrut 1997, s. 309.

17 Matari, s. 217; Semhûdî, III, 245.

18 İbn Şebbe, I, 53.

19 İbnü'n-Neccâr, s. 194-195.

2. Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Mekânların “Mescit” Lafızıyla Rivayet Edilmesinin Meydana Getirdiği Anakronizm

Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak varlığını sürdüren mescitleri ya da bunlar içerisinde Hz. Peygamber'in namaz kıldıklarını topluca bir arada zikreden rivayetlerdeki mescit sayısı altı ile on arasında değişse de başta İbn Zebâle ve İbn Şebbe'nin nispeten erken döneme ait eserleri olmak üzere muahhar şehir tarihlerinde yer alan rivayetlere göre Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bildirilen mescit sayısının, bu rakamın çok üzerinde olduğu görülmektedir.²⁰ Bunun nedenini araştırıldığında Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bağ-bahçe, boş arazi ya da savaş karargâhı olan ve Resûlullah'ın vefatından sonra mescit inşa edilen bazı mekânların, bu aşamalar unutulmuş ya da bilindiği varsayılarak şehir tarihlerinde, Hz. Peygamber namaz kıldığında da orada bir mescit varmış gibi nakledilmesi yani anakronizme düşülmesidir. Medine mescitleri ile ilgili çağdaş bir araştırma olan *el-Mesâcidü'l-eseriyye*'sinde Abdülganî mescitler konusunu, tarih disiplininin usul ve kaidelerini gözetmeden sanki muahhar bir kaynak gibi rivayetleri art arda sıralayarak ele almış, anakronizm başta olmak üzere birtakım çelişki ve tutarsızlıkları fark etmemiştir. Eserinin mukaddimesinde ele aldığı mescitlerin tamamının Hz. Peygamber dönemine dayanmadığını kısaca ifade eden²¹ müellif mescitleri incelerken şöyle bir anlatım tarzını benimsemiştir. “Tarihi Süreç” başlığı altında mescidin Hz. Peygamber döneminde var olup olmadığını belirtmiş, ilk olarak hangi dönemde inşa edilmiş olabileceğine dair rivayetleri sıralamıştır. Ancak, mescitlerin inşa edilme kronolojisini sistemli olarak inceleme gereği duymadığı için aktardığı rivayetle yaptığı yorumun çeliştiğini fark etmemiştir. Yani delil olarak sunduğu rivayette, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yer, mescit olarak tanımlandığı halde müellif, ilgili mekânda Hz. Peygamber döneminde henüz mescit olmadığını ifade edebilmiştir.²² Abdülganî, anakronizm dışındaki birtakım çelişki ve tutarsızlıkları da fark etmemiştir. Onun, ele aldığı mescitle ilgili son derece önemli olduğu halde tartışmadığı, sadece rivayet aktarımı ile yetindiği bazı hususlar şu şekilde

20 Örneğin Semhûdî, kalıntıları kendi dönemine gelmemiş, yeri bilinmeyen mescitlerin sayısının kırk civarında olduğunu ifade etmiştir. Bk. Semhûdî, III, 253. Abdülganî'nin *el-Mesâcidü'l-Eseriyye fi'l-Medîneti'l-Münevver*e isimli tezinde, Medine'de kalıntısı bulunan otuz altı adet mescit ismi zikredilmektedir. Bk. Abdülganî, ilgili yerler. Yıldırım'ın tebliğinde ise Abdülganî'nin ele aldığı 36 mescit içinden, Hz. Peygamber döneminde henüz inşa edilmemiş olabileceğine işaret edilen yirmi tanesi ayrılarak “Hz. Peygamber'in Namaz Kıldığı Yerlerde İnşa Edilen Mescitler” başlığı altında yeniden sıralanmıştır. Bk. Yıldırım, ilgili yerler.

21 Bk. Abdülganî, s. 12.

22 Örneğin bk. Abdülganî, s. 106-107, 155.

sıralanabilir: Benî Kurayza Mescidi başlığı altında, Sa'd b. Muâz'ın (ö. 5/627) nerede hakemlik yaptığı meselesi ve Benî Hudr'la Benî Kurayza yurdu arasındaki bağlantı; Sa'd b. Hayseme Mescidi başlığı altında Dırâr Mescidi'nin inşasıyla Sa'd b. Hayseme'nin (ö. 2/624) evinde inşa ettirdiği ifade edilen mescit arasında bir bağlantı kurmanın mümkün olup olmadığı; Meşrebetü Ümmü İbrahim Mescidi başlığı altında Muhayrik'in (ö. 3/625) hangi yahudi kabilesine mensup olduğu ve Resûlullah'a verdiği arazilerin nerede bulunduğu; Harretüssukyâ Mescidi başlığı altında söz konusu arazi ile Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) arasında nasıl bir bağlantı olduğu, Fadîh Mescidi başlığı altında mescidin bu isimle anılmasına sebep olan hadisenin ne şekilde gerçekleştiği.

Şehir tarihlerinde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânlarla ilgili tespit edilebilen anakronik rivayetlerin en karakteristik olanlarından bir tanesi Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi (2/624) sırasında konaklayıp namaz kıldığı Sukyâ kuyuları ile ilgilidir. Konu ile ilgili bilgi veren kaynaklar, Hz. Peygamber'in hali hazırda inşa edilmiş bir mescitte değil bölgede, kuyuların yanındaki arazide namaz kıldığını açık bir şekilde ifade etmişlerdir.²³ İbn Zebâle ise bu konu ile ilgili hem kendi eseri hem de sâir Medine şehir tarihleri için karakteristik kabul edilebilecek şöyle bir anlatım tarzını tercih etmiştir: "Hz. Peygamber Sukyâ'da Bedir ordusunu teftiş etti, mescidinde namaz kıldı. Medine halkının geçiminin bereketli kılınması ve her yerden şehre rızık gelmesi için dua etti."²⁴ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bölge ya da arazi yani mekân, İbn Zebâle rivayetinde "mescit" olarak kayıtlıdır. Çünkü yukarıdaki başlıkta da açıkça izah edildiği üzere Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerlerde sonradan mescit inşa edilmiştir. İbn Zebâle eserini yazdığı sırada Sukyâ'da bir mescit ya da en azından bir mescit kalıntısı vardı. İbn Zebâle de rivayet kendisine öyle ulaştığından veya mescidin kendi yaşadığı dönemdeki konumundan hareketle "Sukyâ kuyuları yakınındaki arazi" demek yerine "Sukyâ Mescidi" ifadesini kullanmıştır. Benzer bir üslup İbn Zebâle kadar olmasa da İbn Şebbe'de de mevcuttur. Ancak İbn Şebbe, İbn Zebâle'nin Hz. Peygamber döneminde mescit varmış gibi aktardığı bazı rivayetleri, aynı zamanda "موضع" ifadesiyle yani hali hazırdaki bir mescitte değil de arazisinde namaz kıldığını bildiren varyantlarla birlikte zikrettiği için, konuyu anlamamıza katkısı daha fazladır.²⁵ Bazen de İbn Zebâle de dahil olmak üzere ilk dönem kaynaklarının arazi olarak ifade ettiği yerler, muahhar kaynaklarca mescide dönüştürülmüştür. "Bakî'ü'z-Zübeyr" buna örnektir. Semhûdî, başta İbn Zebâle olmak üzere önceki kaynakların hiçbirisi Bakî'ü'z-Zübeyr'deki bir mescitten söz etmediği halde, konuyu "Bakî'ü'z-Zübeyr Mescidi"

23 Detaylı bilgi ve kaynaklar için aşağıda "Büyütüs's-Sukyâ" başlığına bakınız.

24 Semhûdî, III, 200.

25 Örneğin bk. İbn Şebbe, I, 43.

başlığı altında ele alarak okuyucuya, Hz. Peygamber döneminde burada bir mescit inşa edilmiş olduğu izlenimini vermiştir.²⁶ Öte yandan Semhûdî'nin ilk dönem kaynaklarında mescit olarak zikredilen birtakım rivayetleri eleştirdiği durumlar da söz konusudur.

3. Âliye ve Sâfile Bölgeleri

Yesrib, milattan önceki dönemlerden itibaren, önce en eski Arap kabilesi olarak kabul edilen Amâlika, sonra yahudiler, sonra Kahtâniler'den Evs ve Hazrec'in yerleştiği bir şehirdir. İslâm öncesinde müşrik Araplarla yahudiler çeşitli ittifaklarla Yesrib'e yerleşirken, şehrin mahallelerinin oluşumunda belirleyici esas kabileciliktir. Müşrik olsun yahudi olsun her bir kabile kendi mahallesini oluşturmuş, bu mahallelerde (utum: اطم-ucum: اجم),²⁷ hayvan barınakları, bahçeler, kuyular inşa edilmiştir. Mekke'nin Kâbe'den ötürü sahip olduğu merkez mekân olgusundan mahrum Yesrib'de, yahudi ve Arap kabileleri kendi mahallesini merkez edinerek hayatını sürdürmüştür.

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden sonra Mescid-i Nebevî'nin ve hâne-i saâdet odalarının inşası ile Yesrib adım adım "Medinetü'r-Resûl"e yani "Peygamber'in Şehrine" dönüşürken bir merkeze de kavuşmuştur. Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'yi, ardından hemen yakınında çarşı-pazarı, mezarlığı ve meydanı kurmasıyla çehresi değişen şehirde, muhacirlerin ensara komşu gelmesiyle hem demografik yapı hem de mahallelerin yeri ve konumu değişmiş, yeniden şekillenmiştir. Bu değişimde Medine'nin henüz Yesrib'ken sahip olduğu Âliye-Sâfile ayrımı oldukça önem arz etmektedir.

Âliye-Sâfile ayrımını izah etmek üzere iki farklı tanım yapılmıştır. Yâkût'un (ö. 626/1229) *Mu'cem*'inde bildirildiğine göre Medine'nin Necid'e bakan yönü üzerinde bulunan küçük-büyük bütün yerleşim yerleri "Âliye/Avâlî" olarak

26 Semhûdî, III, 236.

27 Utum: موضع, kelimenin "حصن مبني بحجارة" şeklindeki anlamından ötürü Türkçe'ye "kale" şeklinde tercüme edilmektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I- VII, Beyrut 1997, I, 83. Oysaki "utum" aynı zamanda "كل بيت مربع مسطح" yani "kare yapılı geniş bir yüzeye yayılmış her türlü ev" şeklinde tanımlanmaktadır. Kaynaklarımızda yer alan ve Medine'de yahudi ve Arap kabilelerine ait irili ufaklı yüzlerce utum bulunduğu dair rivayetler (bk. İbnü'n-Neccâr, s. 38, 42) ile kelimenin, kabile ismi ile birlikte kullanıldığında tek bir ev ya da yapıdan ziyade mahalleye işaret ettiğini gösteren nakiller (bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1968, II, 116) anlam çeşitliliğini desteklemektedir. Bu nedenle utum kelimesi makalemizde, anakronik bir yanlışla düşmemek adına tercüme edilmeden Arapça aslıyla kullanılmıştır.

isimlendirilir. Tihâme denilen sahil şeridine bakan kesimi ve aşağısı ise “Sâfile” olarak isimlendirilir.²⁸ Buradaki Necid ve Tihâme ifadeleri esasen, Hicâz’ın kelime anlamı olan “iki şeyi birbirinden ayıran sınır” tanımlamasına atıf yapmakta ve zahiren görüldüğü üzere Medine’nin de içinde yer aldığı Hicâz’ın, Tihâme ile Necid’i birbirinden ayırdığı görüşünü esas almaktadır. Bu durumda Medine’nin Âliye’si Necid tarafını, Sâfile’si ise Tihâme tarafını ifade etmektedir. Taberî’nin (ö. 310/923) Yâsîn Süresi’nin 51. âyetinin tefsirinde kabir anlamına gelen “الاجداث” kelimesini açıklarken zikrettiği Âliye-Sâfile ifadeleri bu tanım çerçevesinde anlaşılabilir. O, “حدث” kelimesinin Âliye halkının telaffuzu olduğunu, aynı kelimeyi Sâfile halkının “ف” ile yani “حدف” şeklinde telaffuz ettiğini söylemiştir.²⁹ Öte yandan Âliye-Sâfile ayırımının Medine şehri için bir başka anlamı daha mevcuttur. İbn Receb (ö. 795/1393), bu ayırımı ilk dikkat çekenlerdendir. Müellif Buhârî şerhinde Kubâ ve çevresini Âliye olarak tanımladıktan sonra, Yâkût’un yukarıda anılan Tihâme-Necid ayırımını esas alan tanımına “kîle” sigasıyla yer vererek, onu arka plana atmıştır.³⁰ İki asır sonrasında Semhûdî bu ayırımı daha da netleştirerek, Yâkût’tan nakille yukarıda zikredilen rivayetin,³¹ Medine’ye özel olan Âliye-Sâfile ayırımını tanımlamadığını, Medine’nin, yarısının Hicâz yarısının Tihâme bölgesinde yer aldığını savunan birtakım görüşlere de katkı sağlamayacağını, Medine’nin Hicâz’da yer alan yönüyle açık bir şekilde tamamen Âliye’de olduğunu, ilk dönem kaynaklarımızdaki Âliye-Sâfile kelimelerinin kullanıldığı bağlamın Medine özelinde ayrıca bir ayırımını gerekli kıldığını ifade etmiştir.³²

Kaynaklarımızdaki rivayetler incelendiğinde gerçekten de Medine’ye özel bir Âliye-Sâfile ayırımı olduğu, bunun Hicâz’ın Arap Yarımadası’ndaki konumuna işaret eden bir yönü olmadığı görülür. Vâkudî (ö. 207/823) ve İbn Hişâm’ın (ö. 218/833) eserleri, bu terimlerin Hz. Peygamber döneminde Medine için ne anlama geldiğinin tespitinde son derece önemlidir. İbn Hişâm’ın nakline göre hicretin ikinci yılında gerçekleşen Bedir Gazvesi (2/624) sonrası zafer müjdesini vermek üzere Âliye bölgesine Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), Sâfile bölgesine ise Zeyd b. Hârise (ö. 8/629) gönderilmiştir. Zeyd b. Hârise, musallâda durup zafer müjdesini vermiştir. Sâfile bölgesine gönderilen Zeyd’in Mescid-i Nebevî’nin

28 Yâkût, *Mu’cemül-büldân* (nşr. Ferid Abdülaziz el-Cündî), I-VI, Beyrut 1410, IV, 79.

29 Taberî, *Câmi’u’l-beÿân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), I-XXVI, Riyad 2003, XIX, 454-455.

30 İbn Receb, III, 205.

31 Her ne kadar Semhûdî rivayet için Kâdî İyâz’ı kaynak olarak göstermiş olsa da biz Kâdî’nin herhangi bir eserinde bu rivayeti tespit edemediğimizden rivayeti aynı lafızlarla zikreden coğrafyacı Yâkût’tan naklettik.

32 Semhûdî, IV, 111.

yakınlarındaki musallâda durup müjde vermesi, burasının Sâfile bölgesi olarak kabul edildiğini göstermesi açısından önemlidir.³³ Mescid-i Nebevî'nin güneyinde yer alan Kubâ ise Âliye bölgesinde yer almaktadır. İbn Sa'd (ö. 230/845), Kubâ'nın Âliye'de yer aldığını açıkça zikretmiştir.³⁴ Mescid-i Nebevî ile Âliye bölgesinin başlangıcı arasındaki mesafeye dair, bir milden sekiz mile kadar farklı rivayetler tespit edilebilmektedir.³⁵ Enes b. Mâlik'ten (ö. 93/711-12) gelen bir rivayet, ikinci namazını vaktin başlangıcında Mescid-i Nebevî'de kılan bir kimsenin henüz güneş batmaya meyletmeden yani yukarıda iken Âvâli'ye ulaşabildiğini bildirmektedir ki bu da bölgenin en azından başlangıç noktasının Mescid-i Nebevî'ye mesafesini açıkça bildiren yönüyle önemlidir.³⁶

Âliye ile Sâfile arasındaki sınırla ilgili iki farklı tanımlama mevcuttur. İlkine göre Buthân suyu üzerine yapılan ve Benî Kaynuka toprakları içerisinde bulunan köprü, Mescid-i Nebevî merkezli yeni Medine ile Âliye bölgesini birbirinden ayıran sınırdır.³⁷ Âliye-Sâfile ayırımında sınır teşkil ettiği bildirilen bir diğer yer ise "Sünh"tür. Sünh kaynaklarımızda, bazen Sâfile'de bazen de Âliye'de gösterilmiştir. Örneğin Semhûdî Sünh'ü, Âliye'nin en uç noktası olarak tanımlayıp daha aşağıya inenin Sâfile'ye girmiş olacağını söyleyerek burayı, Âliye sınırları içerisinde göstermiştir.³⁸ İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) tahrîc ettiği bir rivayette ise Sâfile, "Benî Hâris yurdu ve aşağısı" şeklinde açıklanmıştır. Bu durumda Benî Hâris'in yaşadığı Sünh, Sâfile'ye dahil edilmiş olmaktadır.³⁹ Mezkûr rivayetler, karışıklığa yol açmaktan ziyade, Sünh'ün gerçekten de Âliye ile Sâfile arasında sınır teşkil ettiği bilgisini teyit eden yönüyle önem arz etmektedir. Anlaşılan Sünh, Mescid-i Nebevî'nin en azından bir mil kadar güneyine tekâbül etmekte⁴⁰

33 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (nşr. Muhammed Ali el-Kutb-Muhammed ed-Dâli Balta), I-IV, Beyrut 2005, II, 360; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fî fününi'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddin Mestû), I-II, Beyrut 1992, I, 408; Semhûdî, IV, 90.

34 İbn Sa'd, II, 19.

35 Semhûdî, IV, 111-112.

36 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Lübnân 2004, 871/III, 162 [ciltli atıflar klasik neşredir]; Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, *Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, "Mesâcid", 192; Ebû Dâvud, *es-Sünen*, *Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf el-kütübü's-sitte içerisinde*, 3. Baskı, Riyad 2000, "Salât", 5; Semhûdî, IV, 112.

37 Semhûdî, I, 305.

38 Semhûdî, IV, 314.

39 İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimaşk* (nşr. Ömer b. Garâme el-Amri), I-LXX, Beyrut 1995-1998, XXVI, 377; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XXV, 3. baskı, Beyrut 1981-1988, II, 100. Benî Hâris- Sünh ilişkisine aşağıda "Benî Hâris b. Hazrec Yurdu" başlığı altında değinilecektir.

40 Bu durumun Firûzâbâdî tarafından "Sünh'le Resûlullah'ın evi arası bir mildi." şeklinde ifade edilmiş olması gerçekten çok dikkat çekicidir. Bk. Firûzâbâdî, *el-Megânimü'l-*

ve Kubâ'yı da içine alıp aşağıya doğru genişleyecek şekilde Âliye olarak isimlendirilmekte, Süh'nün kuzeyi ise Mescid-i Nebevî'yi de içine alacak şekilde Sâfile olarak adlandırılmaktadır.

Bedir Gazvesi (2/624) için yapılan hazırlıklar çerçevesinde Vâkîdî'nin zikrettiği bir rivayet, hem Âliye-Sâfile ayırımına işaret etmekte hem de yukarıda, Sâfile bölgesinde yer aldığı belirtilen Mescid-i Nebevî ve çevresinin Medine olarak da isimlendirildiğini, yani merkez olmaya başladığını ortaya koymaktadır.⁴¹ Rivayete göre Hz. Peygamber, Bedir Gazvesi'ne çıkarken yerine görevli olarak Medine'ye Ebû Lübâbe b. Abdülmünzir'i, Kubâ ve Âliye halkına ise Âsım b. Adî'yi tayin etmiştir.⁴² Semhûdî, Hz. Peygamber'in Medine'de bir kıtlık döneminde Mescid-i Nebevî'ye fakirlerin istifade etmesi için hurma salkımları getirilip asılmasını istemesinin ardından, Uveym b. Sâide'nin getirdiği bir hurma salkımının, Âliye ve Sâfile bölgesinden pek çok fakiri sevindirdiğini bildiren bir rivayete yer vermiştir.⁴³ İlk dönem kaynaklarımızda Âliye-Sâfile ayırımı, hurma bahçelerinin sulanması sırasında Mehzûr suyundan bu bölgelerin nasıl istifade edeceğine ilişkin olarak Hz. Peygamber'in belirlediği çeşitli standartlar çerçevesinde de söz konusu edilmiştir.⁴⁴ Medine özelindeki Âliye-Sâfile ayırımı, Resûlullah'ın vefatından sonra da devam etmiştir. İbn Asâkir'in nakline göre Kubâ'da merkep üzerinde Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs'ın (ö. 32/653) vefatını duyuran görevliler, ensar yurtlarını tek tek dolaşıp sonunda Sâfile'ye, Benî Hâris'in yaşadığı yurda gelmişlerdir.⁴⁵ Yukarıda Hazrec'e bağlı bir kol olan Benî Hâris'in yaşadığı Süh'nün Âliye-Sâfile ayırımında yer alan bir yerleşim yeri olduğu izah edildiğinden habercinin, Kubâ'dan çıkıp duyuru yaparak Mescid-i Nebevî yönüne yani Âliye'den Sâfile'ye geldiği anlaşılmaktadır.

Âliye/Avâlî bölgesi, çok erken bir dönemde⁴⁶ Medine'ye gelen yahudilerin

mutâbe fî me 'âlimi Tâbe: Kısmu'l-Mevâdî' (nşr. Hamed Casir), Riyad 1969, s. 187.

41 Semhûdî bu hususa, kendi döneminde artık Medine'nin kuzeyinin özel olarak Sâfile şeklinde anılmadığını ifade etmek suretiyle işaret etmiştir. Bk. Semhûdî, *Hulâsatü'l-Vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, Cidde 1983, II, 635.

42 Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi* (nşr. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1989, I, 101; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-îbâd* (nşr. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), I-XIV, Beyrut 1993, IV, 62. Kubâ ve Âliye'de Âsım b. Adî'nin görevlendirilmesine ilişkin olarak ayrıca bk. İbn Sa'd, III, 466.

43 Semhûdî, II, 51.

44 Mehzûr suyunun Âliye ve Sâfile bölgeleri tarafından kullanımına ilişkin detaylı rivayetler için bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Beyrut 1989, VI, 9; İbn Şebbe, I, 109; Ebû Dâvud, "Kadâ" 31.

45 İbn Asâkir, XXVI, 377; Zehebi, II, 100.

46 Semhûdî'nin yahudilerin Medine'ye gelmeleri ile Hz. Musa ve Harun dönemi arasında bağlantı kuran rivayetlere yer vermiş olması, erken dönem ifadesinin, oldukça geriye

yerleştiği bir bölgedir. Hatta Yâkût eserinde yahudilerin Medine'ye geldiklerinde önce Sâfile bölgesine yani sonradan Mescid-i Nebevî'nin inşa edileceği daha kuzeydeki bölgeye indiklerini, fakat havası iyi gelmeyince Buthân⁴⁷ ve Mehzûr suyunun suladığı Âliye bölgesine geçip burada yerleştiklerini bildirmektedir.⁴⁸ İbnü'n-Neccâr, Benî Nadîr ve Benî Kurayza yahudilerinin bölgeyi yurt edindiklerini ve zamanla yeni kuyular, evler, utumlar ve tarım yapılabilecek alanlar inşa ettiklerini kaydetmiş, hatta yahudilerin inşa ettikleri utumların sayısının toplam 59 olduğuna ilişkin bir bilgiye de yer vermiştir.⁴⁹ İbn Şebbe de, Medine'nin Âliye bölgesinde yer alan⁵⁰ ve Benî Kurayza topraklarından gelen Mehzûr suyunun, taşıdığı dönemde Mescid-i Nebevî'ye kadar ulaştığını bildiren bir rivayet zikretmektedir.⁵¹

İbnü'n-Neccâr, Evs ve Hazrec'in Âliye ve Sâfile'nin farklı yerlerine dağılıp yerleştiklerini ve toplamda 127 utum inşa ettiklerini bildirmiştir.⁵² Medine şehir tarihi ile ilgili önemli bir eseri olan Matarî ise, Medine'de yaşayan Kahtânî asıllı iki büyük Arap kabilesinden birisi olan Hazrec'in, Yesrib'in Sâfile bölgesine yerleştiğini ifade etmiştir. Âliye ise Evs'in yurdu olmuştur.⁵³ Mescid-i Nebevî'nin üzerine bina edildiği arazinin, Hazrec'in Benî Neccâr koluna mensup iki yetim kardeşten satın alınması bu noktada önemlidir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber Mescid-i Nebevî'yi inşa edeceği arazinin olduğu bölgeye (Sâfile'ye) gelmeden önce Kubâ'da, yani Âliye bölgesinde konaklayıp bir süre orada kalmıştır. Ardından Mescid-i Nebevî'yi inşa edeceği Sâfile bölgesine yönelmiştir. Hz. Peygamber'in hicret ettiği dönemde Yesrib'de herkesçe kabul gören bir merkez olmadığından, Resûlullah'ın Kubâ'da kalıcı olarak ikâmet etmeyip kuzeye doğru yönelmesinde, Hazrec'in Benî Neccâr kolu ile arasındaki akrabalık bağı önemli bir rol oynamış olmalıdır. Yeni geldiği bir şehirde Resûlullah, akrabalarının olduğu, küçükken ziyaret ettiği, aşına olduğu bölgeye doğru yönelmiştir. Hz. Peygamber'in hicretinden uzun yıllar önce Evs ile Hazrec arasında oluşmuş ve kemikleşmiş

çekilebildiğini göstermesi açısından ilgi çekicidir. Bk. Semhûdî, I, 300. Konu ile ilgili farklı rivayet ve değerlendirmeler için bk. Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, s. 87-93.

47 Buthân suyunun bir kolu olan Müzeynib'in suladığı vadiye bir diğer Benî İsrâîl kökenli yahudi kabilesi olan Benî Nadîr yerleşmiştir. Bk. Semhûdî, I, 300.

48 Yâkût, I, 529.

49 İbnü'n-Neccâr, s. 38; Semhûdî, I, 129, IV, 111. Medine'deki yahudi utumları ve kuruldukları bölgelere ilişkin bir liste için bk. İlyas Uçar, *Hz. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat*, Fecr Yayınları, Ankara 2019, s. 367-370.

50 İbn Şebbe, I, 119.

51 İbn Şebbe, I, 109, 119.

52 İbnü'n-Neccâr, s. 42.

53 Matarî, s. 218.

olan münâferet ile kan davaları dikkate alındığında, yaşam alanları arasındaki bölgesel farklılık daha da anlamlı bir hal almaktadır. Öte yandan eserini telif ederken Matarî'den bir hayli istifade etmiş bulunan Semhûdî, sefehinin "Evs'in Âliye'ye, Hazrec'in ise Sâfile'ye yerleştiği" yönündeki açıklamasına şerh koyma ihtiyacı hissetmiştir. Sebebi de Hazrec'e ait bazı boylara Âliye'de, Evs'e ait bazı boylara ise Sâfile'de rastlanabilmesidir.⁵⁴ Semhûdî'nin bu yorumu "yahudilerin Medine'den sürülmesinden sonra ensar kabilelerinin yurtlarının şekillenmesini anlattığı" bir başlık altında yapması ilgi çekicidir. Çünkü Evs ile Hazrec arasında barışın sağlandığı, yahudilerin Medine'den çıkarılmasıyla ensar ve muhacir yurtlarının yeniden şekillendiği, Mescid-i Nebevî'nin tüm kabilelerce merkez sayılan bir mekân haline geldiği Hz. Peygamber döneminde, elbette ki Âliye ile Sâfile arasında Evs ve Hazrec geçişleri olması son derece normaldir. Câhiliye dönemi için ise Matarî'nin Evs ve Hazrec yurtları arasında yaptığı ayırım oldukça önemli ve anlamlıdır.

4. Resûlullah'ın Âliye Bölgesinde Namaz Kıldığı Mekânlar

Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebevî'nin bir mil kadar güneyindeki Sünh bölgesinden başlayıp Kubâ istikametine doğru genişleyen Âliye bölgesinde namaz kıldığı alanların sıralanmasında, bölgenin en güneyinden kuzeye yani Mescid-i Nebevî'ye doğru bir sıralama takip edilmiştir. Başlangıç noktası olarak Kubâ esas alınıp önce Kubâ'daki mekânlar incelenmiştir. Ardından sınır kuzeye doğru genişletilip önce yahudi kabilelerin yurtları sonra bu yurtlar ile Âliye'nin başlangıç noktası olan Sünh arasında kaldığı tespit edilen mekânlar incelenmiştir. Makalede son olarak Resûlullah'ın, Âliye'nin güney batısında uzanan Akîk Vadisi'nde namaz kıldığı tespit edilen mekânlar hakkında bilgi verilmiştir.

4.1. Kubâ

4.1.1. Benî Vâil Yurdu

Benî Vâil, Evs'in oğlu Mâlik'ten neşet eden çok sayıda koldan birisidir. Mâlik'in beş çocuğundan birisi olan Mürre'nin soyuna dayanmaktadır. Nesepleri Vâil b. Ümeyye b. Zeyd b. Kays b. Âmir b. Mürre b. Mâlik b. Evs olarak tespit edilmiştir.⁵⁵ Hz. Peygamber'in Benî Vâil yurduna gerçekleştirdiği bir ziyarette, burada bulunan bir evde namaz kıldığı anlaşılmaktadır. İbn Şebbe bu mekândan

⁵⁴ Semhûdî, I, 157.

⁵⁵ İbn Hazm, *Cemheretü ensâbi'l-'Arab* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), Kahire 1982, s. 345.

“beytü'l-ukde:بيت العدة” olarak bahsetmiş ve evi “Benî Vâil Mescidi'nin yanında” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁶ Eserinde “Beytü'l-ukde” ifadesine yer veren tek müellif İbn Şebbe'dir. Semhûdî'nin eserinin tahkikli neşrinde bu ifade “Beytü'l-ka'de:بيت القعدة” şeklinde İbn Şebbe rivayetindeki “beytü'l-ukde” kelimesindeki “ka ve ayn” harflerinin yerlerinin değişmesi ile kendisine yer bulmuştur. Nâşirlerin kelimenin yazılışı ile ilgili herhangi bir nüsha farklılığına işaret etmemiş olması, kelimenin yazma nüshalardaki durumu ile ilgili fikir yürütmeyi zorlaştırmaktadır.

İbn Şebbe'nin konuyla ilgili ilk rivayetinde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı ev “Benî Vâil Mescidi'nin yanında” olarak tanımlanmıştır. Bir sonraki rivayette ise “Hz. Peygamber Benî Vâil Mescidi'nde iki eski direk arasında namaz kıldı...” ifadesi mevcuttur.⁵⁷ Böylece İbn Şebbe, Hz. Peygamber'in mevcut bir mescidin yanındaki bir evde ve ayrıca mescitte namaz kıldığı şeklinde anlaşılabilir iki rivayete yer vermiş olmaktadır. Durumu ilginç hale getiren ise Resûlullah'ın mescitte namaz kıldığını bildiren ikinci rivayetdeki detaylardır. Râvi Seleme b. Ubeydullah el-Hatmi'nin verdiği bilgiye göre, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı iki eski direk arasındaki bu yer, imamın namaz kıldırıldığı yerin yaklaşık beş zirâ kadar arkasına denk gelmektedir. Seleme, bu durumu fark ettiklerinde tam o noktaya bir kazık çakararak Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerin fark edilmesini sağladıklarını bildirmiştir.⁵⁸ Tüm bu detaylar, Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada mescidin orada olmadığını, Hz. Peygamber'in mescidin hemen yanı başında bulunan bir evde namaz kıldığını, sonradan bu evi de içine alacak şekilde bir mescit inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Böylece Hz. Peygamber'in namaz kıldığı ev, inşa edilen mescidin arka kısmında kalmış, sonradan durum fark edilince yeni bir düzenleme yapılmıştır.

Matarî, Benî Vâil Mescidi'nin yerinin tam olarak bilinmediğini, ancak Âliye bölgesinde Şems Mescidi'nin doğusunda yer aldığının söylenebileceğini ifade etmiştir. Gerekçesini de “Âliye bölgesine Evs'e mensup kabilelerin yerleştiği, Sâfile bölgesinde ise daha çok Hazrec'in kollarının mukim olduğu ifadesiyle” izah etmiştir.⁵⁹ Semhûdî ise İbnü'n-Neccâr'ın yer verdiği bir açıklamadan hareketle bu mescidin Kubâ'da olabileceği sonucuna varmaktadır. Semhûdî'ye ilham veren söz konusu açıklamasında İbnü'n-Neccâr, “Medine'de mihrap ve sütunları hariç yıkılmaya yüz tutmuş mescitler vardır. Sütunlarından kalanlar sökülür, taşları alınır ve onlarla yeni evler inşa edilir. Bir tanesi de Kuba'da Mescid-i Dırâr'a

56 İbn Şebbe, I, 51.

57 İbn Şebbe I, 51.

58 İbn Şebbe I, 51.

59 Matarî, s. 218.

yakın olandır. Mescitten geriye yalnızca bir sütun kalmıştır.” demektedir.⁶⁰ Kubâ da Âliye bölgesinde yer aldığından Matarî'nin çıkarımıyla Semhûdî'nin çıkarımı bu noktada örtüşmektedir. Semhûdî, İbnü'n-Neccâr'ın bahsettiği kalıntılarla ilgili Matarî'nin herhangi bir şey söylememesinden bu sütunların da zamanla yıkıldığı ve Matarî'nin dönemine mescitten herhangi bir kalıntının gelmediği sonucunu çıkarmıştır.⁶¹

4.1.2. Benî Üneyf Yurdu

Adnân ve Kahtân'dan sonra Arapların nispet edildiği dört ana koldan birisi olan ve Adnân'dan mı yoksa Kahtân'dan mı türediği hususunda farklı görüşler bulunan Kudâa'dan neş'et eden bir boy olan Belî, büyük bir kabiledir. Soy zinciri Belî b. Amr b. el-Hâfi b. Kudâa olarak tespit edilmiştir. Kollarından birisi Üneyf'tir.⁶² Kabilenin, ensarı oluşturan iki büyük kabileden birisi olan Evs'in, Amr b. Avf koluyla hilf anlaşması mevcuttur.⁶³

Belî kabilesinin Üneyf koluna mensup olan Talha b. Berâ⁶⁴ hastalanınca Hz. Peygamber onu, âdeti olduğu veçhile evinde ziyaret etmiştir. Kabilenin utumlarına yakın bir evde gerçekleşen bu ziyarette Hz. Peygamber, yine âdeti olduğu veçhile namaz kılmıştır.⁶⁵ Hadisenin devamına ilişkin Matarî'nin İbn Zebâle'den naklettiği detaylar, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekânların, vefatının ardından birer birer mescit haline getirildiğini gözler önüne seren yönüyle önemlidir. İbn Zebâle'nin kaynağı olan Âsım b. Süveyd, babasından naklen şu ifadeleri kullanmıştır. “Baktım ki bu mekânı aralarında konuşup yerini tespit etmeye çalışıyorlar. Nihayet tespit edip oraya bir mescit bina ettiler. İşte o mescit, Kubâ'daki Benî Üneyf Mescidi'dir.”⁶⁶ Matarî, Benî Üneyf'in Kubâ'da 'Usabe ile Benî Amr b. Avf yurdu arasında bir yerde yaşadığını ifade etmiştir.⁶⁷ 'Usabe, Kubâ'da Benî Cahcebâ'nın yaşadığı bir yer olarak tanımlanmıştır.⁶⁸ Belâzürî (ö. 279/892-93) de Medine'ye hicret eden ilk muhacirlerin hep 'Usabe'ye geldiklerini ifade etmiştir. Öyle ki aralarında yer alan Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Salim (ö. 12/633),

60 İbnü'n-Neccâr, s. 191.

61 Semhûdî, III, 244.

62 İbn Hazm, s. 442.

63 İbn Abdülber, *el-İnbâh 'alâ kabâili'r-ruvât* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut 1985, s. 137.

64 İbn Hazm, s. 338.

65 İbnü'z-Ziyâ, *Târîhu Mekketel-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerîfe ve'l-kabri's-şerîf* (nşr. Alâ İbrâhim el-Ezherî – Eymen Nasr el-Ezherî), Beyrut 1997, s. 309.

66 Matarî, s. 217; Semhûdî, III, 245

67 Matarî, s. 17.

68 Firûzâbâdî, s. 265; Yâkût, IV, 144.

onlara imamlık etmiştir.⁶⁹ Semhûdî ise kastedilen yerde kendi döneminde Kâim isminde bir mülk bulunduğunu, doğu yönünde Kubâ Mescidi'nin kible cihetinde kaldığını ve 'Izk kuyusunun yanında olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰

4.1.3. Sa'd b. Hayseme'nin Evi

Hiz. Peygamber hicret sonrası Kubâ'ya ulaştığında Evs'in Mâlik isimli oğlundan neş'et eden Benî Amr b. Avf'ın yurdunda, Külsûm b. Hidm'in (ö. 2/624) evine misafir olmuştur. Öte yandan kaynaklarımızda Sa'd b. Hayseme'nin (ö. 2/624) evine misafir olduğu yönünde rivayetler de mevcuttur. Bu çelişki Resûlullah'ın, geceleri Külsûm'un evinde kalıp gündüzleri Sa'd b. Hayseme'nin evinde sahâbilerle bir araya geldiği yönünde bir izahla çözüme kavuşturulmuştur. Hatta Sa'd bekar olduğu için evi de "Bekârlar Evi" olarak ünlenmiştir.⁷¹ Sa'd b. Hayseme İkinci Akabe Biatı'nda (622) Evs'in Benî Amr b. Avf kolunun nakibi olarak belirlenmiş, Bedir Gazvesi'ne (2/624) katılıp şehit olmuş genç bir sahâbidir.⁷² Medine'de hicretten önce ilk cuma namazı kılanlar arasında Sa'd'ın da ismi, geçmektedir. Bir grup rivayete göre ilk cuma namazını Mus'âb b. Umeyr (ö. 3/625), Sa'd'ın evinde on iki kişilik bir topluluğa kaldırmış,⁷³ bir diğer rivayete göre ise Ebû Ümâme Es'ad b. Zürrâre (ö. 1/623), kırk kişilik bir gruba kaldırmıştır.

Şehir tarihlerinde Hiz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitler arasında Sa'd b. Hayseme Mescidi'nin de ismi geçmektedir. Konuyla ilgili iki rivayet bulunmaktadır. Bunlardan ilki İbn Zebâle'ye ait olup Hiz. Peygamber'in Kubâ'da, Sa'd b. Hayseme yurdundaki mescitte namaz kıldığı ve oturduğu ifade edilmiştir.⁷⁴ Bu rivayet Semhûdî tarafından Kubâ'da, Kubâ Mescidi haricinde müstakil bir mescit olarak yorumlanmıştır. İkincisi İbn Şebbe'ye ait olup söz konusu mürsel rivayette Mescid-i Kubâ'nın arazisinin, Leyye denilen bir kadına ait olduğu ve merkeplerini bağladığı için koku oluşunca Sa'd b. Hayseme'nin Kubâ Mescidi'nden ayrı bir mescit inşa ettirdiği, bunun üzerine bir grup kimsenin "Biz niye merkep bağlanan bir yerde bulunan mescide gidiyoruz, biz de kendimize mescit inşa edelim." diyerek Dırâr Mescidi'ni inşa ettikleri ifade edilmektedir.⁷⁵

69 Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (nşr.Süheyl Zekkâr-Riyâd Zirikli.), I-XIII, Beyrut 1996, I, 304 .

70 Semhûdî, III, 246.

71 İbn Hişâm, II, 265; İbn Sa'd, I, 233.

72 İbn Hişâm, II, 243; İbn Sa'd, VIII, 354.

73 İbn Sa'd, III, 118.

74 Matarî, s. 216. Her ne kadar ifade İbn Zebâle'ye değil de meçhul bir kaynağa atıf yapar gibi "zükire" şeklinde harekelenmişse de nâşirin de ifade ettiği üzere bu Matarî'nin eserinde sıkça rastlanan bir durumdur. Semhûdî'nin de aynı rivayeti İbn Zebâle'ye nispetle zikretmesi bu hususu güçlendirmektedir. Bk. Semhûdî, III, 246.

75 İbn Şebbe, I, 40. Benzer bir rivayet Belâzürî'nin eserinde Benî Amr b. Avf'ın mescit inşa ettikleri, Hiz. Peygamber'in bu mescitte namaz kıldığı, bunun üzerine kız

Bu ikinci rivayeti kronolojik olarak doğrulamak mümkün değildir. Çünkü Sa'd b. Hayseme, Bedir Gazvesi'nde (2/624) yani hicretin ikinci yılı gibi erken bir dönemde şehit olmuştur.⁷⁶ Dırar Mescidi'nin inşası ise Tebuk Gazvesi (9/630) öncesi yani hicri dokuzuncu yıldadır.⁷⁷ İbn Zebâle rivayetinin başka bir şahidi de bulunamamıştır. Zaten hicretin ikinci yılı gibi erken bir dönemde şehit olmuş bir sahâbînin, Kubâ'da ikinci bir mescit inşa etmesi makul görülmemektedir. Bu da diğer mescitler gibi Hz. Peygamber'in gerek hicretin ardından Kubâ'daki ikamet sırasında gerekse sonraki ziyaretlerinde Sa'd'ın evinde namaz kılmasına karşılık ilerleyen dönemlerde inşa edilen bir mescit olmalıdır. Esasen İbn Zebâle rivayetinin Kubâ Mescidi dışında bir mescide işaret ettiği net değildir. Çünkü Hz. Peygamber, zaten Sa'd b. Hayseme'nin mensup olduğu Benî Selm'in halifi olan ve Evs'in en büyük kolu olma özelliğini taşıyan Benî Amr b. Avf'ın yurduna misafir olmuş, mescidi de burada inşa ettirmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Zebâle rivayetindeki mescidi, Kubâ Mescidi'nden ayrı bir mescit olarak ilk yorumlayan Semhûdî'dir. İbn Zebâle'nin söz konusu rivayetine yer veren Matarî, İbn Zebâle rivayeti ile kastedilenin, Sa'd b. Hayseme'nin evinin üzerinde yer aldığı arsa olduğunu ifade etmiştir. Matarî ayrıca, Hz. Peygamber ve ilk muhacirlerin Kubâ'daki ikâmetleri sürecinde sıklıkla uğramalarından ötürü söz konusu mevkie hürmet gösterildiğini, Kubâ Mescidi'ni ziyaret edenlerin teberrüken burayı ziyaret edip namaz kıldıklarını, zaten o dönemdeki yapıların kendi dönemine bir bahçe ve bazı kalıntılar dışında intikal etmediğini ifade etmiştir.⁷⁸

4.1.4. Benî Vâkîf Yurdu ve Tevbe Mescidi

Benî Mâlik/Vâkîf, Evs'ten türeyen en büyük kol olan Benî Amr b. Avf içerisinde, yukarıda ele aldığımız Sa'd b. Hayseme'nin mensup olduğu Benî Selm'le kardeş batından türeyen bir kabiledir.⁷⁹ Vâkîf ve Selm, İmrüülkays b. Mâlik b. Evs'in iki oğlu olup Tebuk Gazvesi'nden (9/630) geri kaldığı için yaptırım uygulanan, sonra da Allah'ın affettiği müjdesi verilen üç kişiden birisi olan Hilâl b. Ümeyye, Benî Vâkîf'a mensuptur.⁸⁰

Hz. Peygamber'in Benî Vâkîf Mescidi'nde namaz kıldığını bildiren tek rivayet

kardeşlerinin oğulları olan Benû Ganm b. Avf'ın haset ettiği ve Mescid-i Dırar'ı inşa ettikleri şeklinde ifade edilmiştir. Bk. Belâzürî, I, 335.

76 Belâzürî, I, 402.

77 Bk. Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 272-273.

78 Matarî, s. 216-217.

79 İbnü'l-Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir* (nşr. Nâcî Hasen), I-II, Beyrut 1988, I, 385-386; İbn Hazm, s. 344.

80 İbnü'l-Kelbî, I, 385-386; İbn Hazm, s. 344.

İbn Zebâle'nin eserinde yer almaktadır.⁸¹ Matarî yurdun yerinin kendi döneminde bilinmediğini, sadece Avâlî'de yer aldığına dair bir malumatları olduğunu ifade etmiştir.⁸² Semhûdî, aşağıda Benî Nadîr yurdunda yer aldığını izah edeceğimiz Mescidü'l-Fadîh ile Benî Vâkîf arasında bağlantı kuran bir bilgiye yer vermekle birlikte Benî Vâkîf yurdunun yeri ile ilgili net bir şey söyleyememektedir.⁸³ Ancak Sa'd b. Hayseme'nin mensup olduğu Benî Selm'le kardeş batından gelmeleri ve Avâlî bölgesinde yaşıyor olmaları, onların da Kubâ'da ikâmet ediyor olma ihtimalini arttırmaktadır. Öte yandan yukarıda da tartıştığımız üzere Kubâ'da, Kubâ Mescidi yakınlarında Hz. Peygamber döneminde bir başka mescit inşa edildiğine dair elimizdeki tek rivayet İbn Zebâle'ye aittir. Benî Vâkîf'ın Kubâ'da kendilerine has bir mahalle mescidi inşa ettiklerini, Hz. Peygamber'in de bu mescitte namaz kıldığını izah ve ispat için başka delillere ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Benî Vâkîf yurdu ve mescidi ile ilgili tespitlerimizin tamamı, Evs'in Mâlik kolundan türeyen en büyük boy olan Benî Amr b. Avf'a mensup Benî Cahcebâ'ya ait Tevbe Mescidi için de geçerlidir. Benî Cahcebâ, Cahcebâ b. Kûlfe b. Avf b. Amr b. Avf şeceresiyle Mâlik b. Evs'e bağlanmaktadır.⁸⁴ Konu ile ilgili tek delil yine İbn Zebâle'den gelmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, Usabe'de Hüceym kuyusunun olduğu noktada bulunan Tevbe Mescidi'nde namaz kılmıştır.⁸⁵ Usabe, Kubâ'da Benî Cahcebâ'nın yaşadığı bir yer olarak tanımlanmıştır.⁸⁶ Belâzürî de Hz. Peygamber'den önce Medine'ye hicret eden ilk muhacirlerin hep Usabe'ye geldiklerini ifade etmiştir. İçlerinden Ebû Huzeyfe'nin azatlısı Salim onlara imamlık etmiştir.⁸⁷ Her ne kadar İbn Zebâle burada mevcut bir mescitten bahsetse de gerek rivayetin detayları gerekse konu ile ilgili başka şahitlerin olmayışı, Hz. Peygamber'in Kubâ'da bahsi geçen kuyu başında namaz kıldığı yerde, sonradan mescit inşa edildiğini izah eder niteliktedir. Matarî, mescidin kendi döneminde bilinmediğini ifade etmekle yetinmiş,⁸⁸ Semhûdî mescidin adının neden Tevbe olduğu hususunda nakil yokluğundan bir fikir yürütememiştir.⁸⁹

81 Matarî,s. 216; Semhûdî, III, 245.

82 Matarî,s. 216.

83 Semhûdî, III, 245.

84 İbnü'l-Kelbî, I, 371; İbn Hazm, s. 355.

85 Matarî, s. 217; Semhûdî, III, 247.

86 Fîrûzâbâdî, s. 265; Yâkût, IV, 144.

87 Belâzürî, I, 304.

88 Matarî, s. 217.

89 Semhûdî, III, 247-248.

4.2. Rânûnâ Vâdisi

4.2.1. İtbân b. Mâlik'in Evi

Hazrec kabilesinin Benî Sâlim b. Avf koluna mensup olan İtbân b. Mâlik, Hz. Peygamber döneminde kabilesinin mescidinde namaz kıldırın isimlerden birisidir. Onun kabilesinin mescidine gitmekte zorluk yaşadığını ifadeyle kendi evini mescit haline getirme arzusu, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerlerde mescit inşa edilmesi uygulamasının başlangıç noktasına işaret eden yönüyle önem taşımaktadır. Zira İtbân evini mescit haline getirmek istediğinde bunu, Hz. Peygamber'i davet edip orada namaz kılmasını temin ederek gerçekleştirmiştir. Gözlerinin artık görmediğini, yağmur yağduğunda kabilesinin mescidi ile evi arasını kaplayan suların imamlık yapmasına engel teşkil ettiğini söyleyen sahâbî, Hz. Peygamber'den evinde namaz kılmasını istemiş, böylece orayı mescit edinebileceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber de "İnşallah geleceğim." karşılığını vermiş ve bir öğleden sonra Hz. Ebû Bekir'i de alarak davet edilen yere gitmiştir. İzin isteyip içeri girdikten sonra buyur ettikleri halde oturmamış, hemen nerede namaz kılmasının istendiğini sormuştur. İtbân evin bir köşesine işaret etmiş, böylece Hz. Peygamber, ev halkının saf tutmasıyla gösterdiği yerde iki rekât namaz kılmış, sonra da ikram edilen hazîreyi⁹⁰ yahut çeşşeyi⁹¹ yemiştir.⁹² İbn Şebbe eserine, bu hadisenin sonuç kısmını alarak Hz. Peygamber'in İtbân'ın evinde, arkasında saf bulunduğu halde kuşluk namazını cemaatle kıldırıldığını ifade eden bir rivayet zikretmiştir.⁹³

Bu durumda Benî Sâlim b. Avfyurdunda, birisi İtbân'ın gitmekte zorluk çektiği kabile mescidi, diğeri ise Hz. Peygamber'in namaz kılmasının ardından mescit haline gelen kendi evi olmak üzere iki mescitten söz etmek gerekecektir. Bu iki mescidi birbirinden ayırmak için İbn Şebbe, Benî Sâlimi'l-Ekber Mescidi'nde yani İtbân'ın evinden önce kabilenin mescit olarak kullandığı yerde, Hz. Peygamber'in

90 Arpa ya da buğdayın kaynatıldığı sudan yapılan bir çeşit çorba ve bozulmaya yüz tutmuş et parçalarının didiklendikten sonra bol miktarda su ve tuzla pişirilmesiyle elde edilen bir çorba çeşididir. Bk. Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Dâvud Sellûm-Dâvud Selmân), Beyrut 2004, s. 203; İbn Manzûr, II, 249.

91 Çeşşe ya da deşşe, haşlanmış buğdaya et ya da kuru hurma eklenerek pişirilen bir yemek çeşididir. Bk. İbn Manzûr, I, 426. Aşağıda zikrettiğimiz kaynakların tamamı "hazîre" demişlerdir. Müslim rivayetinde ise yemeğin ismi "çeşşe" olarak kaydedilmiştir. Bk. Müslim, "Mesâcid", 265.

92 Buhârî, "Salât", 46; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni (ö. 273/887), *es-Sünen, Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf el-kütübü's-sitte içerisinde*, 3. Baskı, Riyad 2000, "Mesâcid", 8.

93 İbn Şebbe, I, 52.

namaz kılmadığını bildiren bir rivayete yer vermiştir.⁹⁴

İtbân'ın mensup olduğu kabilenin yurdu Avâlî bölgesinde, Kubâ'nın kuzeyindeki Rânûnâ vadisinde. Bu bölge Mehzûr, Buthân, Müzeynib gibi suların oluşturduğu vadilerle çevrilidir. Semhûdî de tüm bu özellikleri dikkate alarak İtbân b. Mâlik'in evinin nerede olabileceğine ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Buna göre İtbân'ın evi, vadinin doğu kıyısında Mâlik b. Aclân'a ait Müzdelif isimli bir utumun hemen başında yer almaktadır. Benî Sâlim'in mahalle mescidi ise rivayette araya suların girdiği ifade edildiğine göre vadinin batı kıyısında yer almaktadır.⁹⁵ Anlaşılan o ki İtbân, Hz. Peygamber döneminde evini mescit gibi kullanmış ve orada kabile mensuplarına namaz kıldırmıştır. Bu yönüyle İtbân'ın evinin, Hz. Peygamber döneminde de mescit olarak kullanılan bir mekân olduğu düşünülüp bu makalenin kapsamı dışında değerlendirilebilir. Ancak yukarıda detaylarını zikrettiğimiz rivayetler, Benî Sâlim b. Avf yurdunun asıl mescidinin İtbân'ın gitmekte zorluk çektiği mescit olduğunu, İtbân'ın namaz kıldırıldığı yerin ise en azından Hz. Peygamber dönemi boyunca başı başına bir mescide dönüşmediğini, ev mahiyetindeki mütevazı yapısını koruduğunu gözler önüne sermektedir. İtbân b. Mâlik'in evi bu nedenle, Hz. Peygamber'in Âliye'de namaz kıldığı mekânları inceleyen bu makalede ele alınmıştır.

4.3. Yahudi Kabilelerin Yurtları

4.3.1. Benî Kurayza Yurdu

Benî Kurayza Mescidi, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mekân ya da mekânların izi sürülerek, vefatından sonra inşa edilen bir mescittir. Resûlullah'ın, mescidin inşa edildiği alanda ya da yakınlarında namaz kılmasına ilişkin ilk rivayetler İbn Zebâle ve İbn Şebbe'nin eserlerinde yer almıştır. İbn Zebâle rivayeti şu şekildedir: Hz. Peygamber Hudr'lu bir kadının⁹⁶ evinde namaz kıldı. Velid b. Abdülmelik Benî Kurayza Mescidi'ni inşa ettirdiğinde bu evi, mescide dahil ettirdi.⁹⁷ İbn Şebbe rivayetinde ise Velid b. Abdülmelik'in ismi zikredilmeksizin "Bu ev Benî Kurayza Mescidi'ne dahil edildi."⁹⁸ denilmiş, ardından şu açıklamaya

94 İbn Şebbe, I, 54. Araştırmalarımız neticesinde Benî Sâlim b. Avf yurdunda Hz. Peygamber döneminde bir mahalle mescidi olduğuna kanaat getirdiğimizden mahalle mescidi ile ilgili detaylar, Resûlullah döneminde Medine'de bulunan mahalle mescitleri ile ilgili bilgi veren ayrı bir makalede incelenecektir.

95 Semhûdî, III, 249.

96 İfadenin Arapçası tam olarak şu şekildedir: "امراة من بني الحضر"

97 Semhûdî, III, 173.

98 Aynî, *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahihi'l-Buhârî* (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer), I-XXV, Beyrut 2009, IV, 403.

yer verilmiştir: “Hz. Peygamber’in namaz kıldığı bu mekân, yıkılan minarelerin yanındaki yer olup Benî Kurayza Mescidi’nin doğusuna denk geliyordu.”⁹⁹ İbn Şebbe rivayeti, Benî Kurayza Mescidi’nin daha önce inşa edildiğini, Resûlullah’ın namaz kıldığı yerin ise sonradan tespit edilip mescide dahil edildiğini ifade etmektedir. Matarî’nin mescidi, Velid b. Abdümelik’in emriyle o dönemde Medine valisi olan Ömer b. Abdülazîz’in yaptırdığını ifade etmek suretiyle İbn Zebâle rivayetini esas aldığı görülür.¹⁰⁰ Semhûdi Medine’de mescitlerin Hz. Peygamber’in namaz kıldığı mekânlar tespit edilerek yapıldığı ön kabulünden hareketle, Hz. Peygamber’in namaz kıldığı yerin inşa edilen mescidin merkezinde yer alması gerektiğini bildirerek İbn Şebbe rivayetine şüphe ile yaklaşmıştır.¹⁰¹ Eğer İbn Şebbe rivayetini esas alıp Ömer b. Abdülazîz’in Medine valiliği döneminde burada halihazırda bir mescit olduğunu düşünssek bile yenilenme sırasında valinin dikkati ile hemen yandaki evde Resûlullah’ın namaz kıldığına tespit edildiği ve mescidin bu alana doğru genişletildiği anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili rivayetlerde Hz. Peygamber’in Hudr’lu bir kadının evinde namaz kıldığı ifade edilmiştir. Bu evin Benî Kurayza Mescidi’ne dahil edilmesinden, hadisenin Âliye bölgesinde, Benî Kurayza yurdunun bulunduğu yerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Hudr, Benî Muhârib’in bir koludur. Benî Muhârib de Kuzey Araplarından Kays Aylân’ın bir kolu olup nesebi Muhârib b. Hasafe b. Kays Aylân vasıtasıyla Adnân’a ulaşır. Başlıca kolları Cesr, Tarîf ve Hudr olan bu kabilenin mensuplarının Necid’in güneyindeki dağlık kesimde Gatafân, Süleym ve Hevâzin’e komşu topraklarda yaşadıkları bilinmektedir.¹⁰² Bu durumda Benî Hudr’a mensup bir kadının, neden Benî Kurayza topraklarında ya da çevresinde yaşıyor olduğu sorusu akla gelmektedir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber Hendek Gazvesi (5/627) sonrası verdikleri sözde durmadıkları için Benî Kurayza yurdunu muhasara etmiş, esir alınan buluş çağına ermiş erkekler öldürülmüş, kadın ve çocuklar ise satılmışlardır. Hz. Peygamber’in bu esirlerden bir kısmını, satılması için Necid’e yani Benî Muhârib’in yaşadığı bölgeye gönderdiği bilinmektedir.¹⁰³ Bu esnada bölgede gerçekleşen faaliyetler neticesinde Benî Hudr’a mensup bazı ailelerin müslüman olup boşalan Benî Kurayza topraklarına yerleşmiş oldukları düşünülebilir. İkinci bir ihtimale göre ise Hz. Peygamber’in namaz kıldığı o eve, vefatından sonra Benî Hudr’dan bir aile yerleşmiş, mescidin inşası sonraki bir dönemde gerçekleştiğinden râvi, evin Hz. Peygamber dönemindeki durumunu

99 İbn Şebbe, I, 51.

100 Matarî, s. 135.

101 Semhûdi, III, 173.

102 İbn Hazm, s. 259-260. Ayrıca bk. İbrahim Sarıçam, “Muhârib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXI, 3.

103 İbn Hişâm, III, 564; Şâmî, V, 16.

değil de kendi dönemindeki durumunu nakletmiştir. Hudr: حضر ifadesi Matarî'nin, *et-Ta'rif* isimli eserinin yazma nüshalarında farklı noktalama işaretleri ile zikredilmiştir. Bunlar “خفر”, “حضر” ya da “حصر” şeklindedir. Üstelik Matarî rivayetinde İbn Zebâle rivayetinde olduğu gibi “Hudr'lu bir kadın değil”, “Benî Kurayza'da Hudr'lu bir kadın” ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁴ Semhûdî, Yesrib'e yerleşen Benî İsrâîl kökenli üç büyük yahudi kabilesinin kökeni hakkında bilgi vermiştir.¹⁰⁵ Hiçbirisinde bu ifadeleri doğrudan yahudi kabileleriyle ilişkilendirecek bir bilgi bulunmamaktadır.

Semhûdî, *Vefâ* isimli eserinde Benî Kurayza Mescidi'nin inşa edildiği yerle Benî Kurayza Gazvesi'ni (5/627) ilişkilendirerek konuya yeni bir açılım kazandırmıştır. Buna göre asıl tespit edilmesi gereken, Benî Kurayza Gazvesi sonrası Evs'in reisi Sa'd b. Muâz'ın hakemliği sırasında hükmünü açıkladığı mekândır. Konu ile ilgili Buhârî ve Müslim rivayetleri şu şekildedir: “Hz. Peygamber Sa'd'a haber gönderdi. Sa'd merkebi üzerinde geldi. Mescide yaklaştığında Hz. Peygamber “Efendiniz/ büyüğünüz için ayağa kalkın.” buyurdu.”¹⁰⁶ Buhârî şârihleri bu rivayette kastedilen mescidin Mescid-i Nebevî olmadığını, Hz. Peygamber'in Benî Kurayza Gazvesi sırasında geçici olarak namaz kılmak üzere belirlediği alan olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰⁷ İşte bu yorumdan yola çıkarak Semhûdî, Hz. Peygamber'in vefatından sonra inşa edilen ve ilk dönem Medine şehir tarihlerinde bahsedilen Benî Kurayza Mescidi'nin, Hz. Peygamber'in Benî Kurayza Gazvesi sırasında namaz kılmak üzere belirlediği alan üzerinde inşa edildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸ Mâmâfih, böyle bir durumda yorum yapabilmek için öncelikli olarak hadisenin bütününe bakmak gerekir. Bilindiği üzere Benî Kurayza Gazvesi'nde yahudiler teslim olduktan sonra hükmün açıklanması hemen gerçekleşmemiştir. Hz. Peygamber, Âliye bölgesinden Mescid-i Nebevî'nin bulunduğu yere dönmüş, esirlerden kadınlar ve erkekler farklı bölgelerde hapsedilmişler, ele geçirilen taşınabilir mallar bir yerde toplanmıştır. Bütün bunlar gerçekleştirilirken Hz. Peygamber'in Benî Kurayza yurdunda beklemek için bir nedeni bulunmamaktadır. Bu esnada

104 Matarî, s. 136. İbnü'z-Ziyâ da *Târihu Mekke*'sinde “امراة من الحضرة في بني قريظة” ifadesini kullanmıştır. Bk. İbnü'z-Ziyâ, s. 301. Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde Hudr ile Muhârib arasında farklı bir bağlamda dahi olsa “حضر محارب” denilmek suretiyle bir bağlantı kurulduğu dikkatleri çekmektedir. Bk. Sa'îd b. Mansûr, *es-Sünen* (nşr. Habîburrahman el-A'zamî), I-II, Bombay 1982, I, 104.

105 Semhûdî, I, 301-308.

106 Ahmed b. Hanbel, 756/III, 22; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, “Menâkıbü'l-ensâr”, 12; Müslim, “Cihâd ve's-siyer”, 64.

107 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-XIV, Riyad 2000; VII, 156; Aynî, XVI, 370.

108 Semhûdî, III, 173-174.

Hendek Gazvesi'nde (5/627) ağır bir şekilde yaralanan Sa'd b. Muâz ise bizzat Hz. Peygamber'in sık sık ziyaret etmek istemesi nedeniyle Mescid-i Nebevî'nin yakınlarında sağlık hizmeti sunan Rüfeyde'nin/Küaybe bint Sa'd b. Utbe'nin¹⁰⁹ çadırında misafir edilmektedir. Yukarıda bahsedilen hakemlik meselesi de siyer-megâzi kaynaklarının anlatımına göre işte bu çadırdan çıkarılıp merkebine bindirilen Sa'd'ın Mescid-i Nebevî'ye gelmesi ile gerçekleşmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla Buhârî şarihlerinin *Sahihayn*'de geçen mescit ifadesini Benî Kurayza yurdundaki geçici bir mescide hamletmeleri siyer-megâzi kaynaklarıyla desteklenebilen bir özellik taşımamaktadır. Bu durumda Semhûdî'nin, sırf bu yorumdan yola çıkarak Benî Kurayza Mescidi ile Hz. Peygamber'in bu gazve esnasında namaz kıldığı yer arasında kurduğu bağlantıya ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.¹¹¹

Benî Kurayza Mescidi'nin VII/XII. yüzyıla geldiğinde harap durumda olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'n-Neccâr, Avâli bölgesindeki Kubâ Mescidi'ne benzeyen mescitten geriye yıkık sütunlar ve duvarlar kaldığını, çatısı olmayan caminin çevresinde bahçeler olduğunu ifade etmiştir.¹¹² Matarî, mescidin bu şekilde viran halde 710/1310 yılına kadar geldiğini, sonra yenilenip bir de hurma kurutma yeri eklendiğini, böylece unutulmuş caminin yerinin yeniden bilinir hale geldiğini ifade etmiştir.¹¹³ Semhûdî de mescidin kendi döneminde yani iki yüzyıl sonrasında aynen Matarî'nin tarif ettiği şekilde olduğunu ifade etmiştir. İbnü'n-Neccâr'ın verdiği ölçülerde cami 20 zirâ uzunluğunda ve genişliğinde iken Semhûdî'nin ölçülerinde mescit, kiblede kuzeye 44 zirâ ve bir rub', doğudan batıya ise 43 zirâ olarak takdim edilmiştir. Semhûdî aradaki farkın, İbnü'n-Neccâr'ın verdiği ölçünün mescidin genişletme ve yenilemelerden önceki harap alini tasvir etmesinden kaynaklanmış olabileceğini ifade etmiştir. Mescidin duvarları 893/1488'de Harem-i Nebî Nâzırı ve Şeyhi Şücâî Şâhin Cemâli tarafından yenilenmiştir.¹¹⁴

109 İbn Hişâm yaralıları tedavi eden kadın sahâbînin adını Rüfeyde, Vâkıdı ise Küaybe olarak zikretmiştir. Her iki ismin de aynı kadın sahâbîye ait olduğu ifade edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Levent Öztürk, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul, 2001, s. 111-114.

110 İbn Hişâm, III, 560; Vâkıdı, II, 510-512.

111 Abdülganî'nin Benî Kurayza Mescidi başlığı altında sadece rivayetleri aktarmakla yetindiği; Benî Kurayza-Benî Hudr bağlantısı, Benî Hudr kelimesinin şehir tarihlerindeki farklı yazımı ve İbn Hacer'in Benî Kurayza Gazvesi kronolojisi ile ilgili açıklamalarının siyer-megâzi kaynaklarına bakılarak değerlendirilmesi gibi hususlara hiç yer vermediği dikkatleri çekmektedir.

112 İbnü'n-Neccâr, s. 190.

113 Matarî, s. 135.

114 Semhûdî, III, 174.

4.4. Benî Nadîr Yurdu

4.4.1. Hz. Peygamber'in Sadakaları ve Meşrebetü Ümmi İbrahim

Meşrebe, Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından, “oda, gölgesi olan oda ve yeşilliği eksik olmayan arazi” olarak tanımlanmıştır.¹¹⁵ Meşrebetü Ümmi İbrahim ise, Halîl b. Ahmed'in tarifindeki tüm özellikleri barındıran, yani yeşilliklerle dolu bir bahçeyi ve Resûlullah'ın oğlu İbrahim'in annesi Mâriye'nin (ö. 16/637) ikâmet ettiği bir evi ifade etmektedir.¹¹⁶ Bu bahçe ve içindeki ev, yahudi kökenli Muhayrik (ö. 3/625) tarafından Hz. Peygamber'e vasiyet edilen çok sayıdaki bahçeden yalnızca birisidir. Muhayrik, Uhud Gazvesi'nin (3/625) hemen öncesinde müslümanlara destek vermeye karar vermiş ve savaşmaya giderken bahçelerini Hz. Peygamber'e vasiyet edip istediği şekilde tasarrufta bulunabileceğini ifade etmiştir.¹¹⁷ Başta İbn Hişâm ve Vâkıdî olmak üzere ilk dönem kaynakları, bu hadiseyi Muhayrik'in müslüman olduğunu ilhâm eden detaylar vermeden, son derece mesafeli ele almışlardır.¹¹⁸ Yani bu kaynaklarda açıkça müslüman olduğu söylenmemiş ya da müslüman olduğu takdirde zikredilmesi gereken bazı ilave bilgilere, örneğin Uhud Gazvesi'nde şehit olduğu, Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelendiği, Resûlullah'ın onun cenaze namazını kıldığı ya da hürmet gösterdiği şeklindeki detaylara rastlanmamıştır. İbn Sa'd ise daha da ileri giderek Muhayrik'in müslüman olmadığını, yahudi olarak savaşıp öldüğünü, Hz. Peygamber'in onun hakkında “Muhayrik yahudilerin en hayırlısıdır.” dışında taltif edici bir söz söylemediğini ve müslümanlardan ayrı olarak, onların kabirlerinin yan tarafına gömüldüğünü ifade etmiştir.¹¹⁹ İlk dönem kaynaklarındaki genel manzara bu şekilde olmakla birlikte, başta Süheylî'nin (ö. 581/1185) *Ravzü'l-ünüf*'ü olmak üzere bazı muahhar dönem kaynaklarında, onun müslüman olduğuna ilişkin yorumlar yapıldığı ve Hz. Peygamber'in onun hakkında, neden “Yahudilerin en hayırlısıdır.” şeklinde bir söz söylediğine ilişkin te'villerde bulunduğu dikkatleri çekmektedir.¹²⁰

Muhayrik, bahçeleri hakkındaki tasarruf hakkını Hz. Peygamber'e devretmiştir. Hz. Peygamber de bunların kullanımını müslümanlara vakfetmiştir. Bu yüzden bahçeler “Hz. Peygamber'in sadakaları” olarak anılmıştır. Mezkûr yerlerin isimleri şu şekildedir: Dellâl, Burka, A'vâf, Sâfiye, Meysib/Meysib/Miseb,

¹¹⁵ Halîl b. Ahmed, VI, 257/403.

¹¹⁶ İbn Sa'd, VIII, 212; İbn Şebbe, I, 110; Semhûdî, III, 175.

¹¹⁷ İbn Hişâm, I, 280; İbn Sa'd, I, 502.

¹¹⁸ İbn Hişâm, I, 280, III, 464; Vâkıdî, I, 263.

¹¹⁹ Bk. İbn Sa'd, I, 502.

¹²⁰ Süheylî, III, 375.

Hüsna ve Meşrebetü Ümmi İbrahim.¹²¹ Muhayrik Benî Kaynukâ'ya mensuptur. İbn Sa'd onu Benî Kaynukâ'nın zenginlerinden olarak tasvir etmiştir.¹²² Benî Kaynukâ, tıpkı Nadir ve Kurayza gibi Mehzûr suyu ile Buthân suyunun bir kolu olan Müzeynib'in suladığı vadileri içine alan Âliye bölgesine yerleşmiş, Benî İsrâil kökenli bir yahudi kabilesidir.¹²³ Benî Kurayza Mehzûr, Nadir Müzeynib vadisine yerleşirken¹²⁴ Kaynukâ, Buthân suyu üzerine yapılan köprünün Âliye tarafında, yani bölgenin başladığı yerde ikâmet etmektedir. Bu köprü aynı zamanda bir görüşe göre, Mescid-i Nebevî merkezli yeni Medine yani Sâfile ile Âliye bölgesini birbirinden ayıran köprüdür.¹²⁵ İbn Şebbe'nin bildirdiğine göre dönemin meşhur çarşılarından Benî Kaynukâ' çarşısı da köprünün hemen bitiminde kurulmaktaydı.¹²⁶ Her ne kadar Benî Kaynukâ'ya mensup olsa da¹²⁷ Muhayrik'in vakfettiği mallar Benî Nadir topraklarında bulunmaktadır. İbn Sa'd, bunu açıkça ifade etmiştir.¹²⁸ Bu durumun Muhayrik'in Benî Nadir'e nispet edilmesine yol açtığı anlaşılmaktadır. İbn Hacer, öncelikle Muhayrik'in Benî Nadir'den olduğu bildiren bir ifadeye yer vermiş, Benî Kaynukâ'ya nispet edilmesini "veyukâlu" şeklinde güvensizlik ifadesinin ardından zikretmiştir.¹²⁹ Muahhar kaynaklardan İbn Seyyidünnâs, Vâkıdî'ye nispetle Muhayrik'i Benî Nadir'e mensup bir kimse olarak göstermiştir.¹³⁰ Vâkıdî'nin *Megâzi*'sinin en azından günümüze ulaşan versiyonunda Muhayrik'la ilgili, yahudilerin alimlerinden olduğu dışında kabilesine yönelik böyle bir açıklama tespit edilememiştir.¹³¹ Muhayrik'in kabile mensubiyeti ile ilgili tartışmalar bir yana, şurası açıkça anlaşılmaktadır

121 Vâkıdî, I, 378; İbn Sa'd, I, 502-503; İbn Seyyidünnâs, I, 334.

122 İbn Sa'd, I, 502.

123 Semhûdî, I, 305.

124 Firûzâbâdî, s. 398; Semhûdî, I, 300.

125 Semhûdî, I, 305. Âliye-Sâfile arasındaki sınır ile ilgili farklı görüşler için yukarıdaki "Âliye ve Sâfile Bölgeleri" başlıklı kısma bakınız.

126 İbn Şebbe, I, 184.

127 Bazı kaynaklar bunu doğrudan Kaynukâ' diyerek bazıları ise Benî Sa'lebe b. Fityevn diyerek yani Kaynukâ'nın bir koluna nispetle dolaylı olarak ifade etmişlerdir. Kaynukâ' için bk. İbn Sa'd, I, 502. Belâzürî, I, 397. Sa'lebe b. Fityevn için bk. İbn Hişâm, III, 464; Süheyli, III, 275. Sa'lebe b. Fityevn'in Benî Kaynukâ'nın bir kolu olmasına ilişkin olarak bk. Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, y.y 1380, VI, 546. Belâzürî ise bu konudaki rivayetleri birbirini nakzeden bir üslupla aktarmıştır. Eserinin bir yerinde "Kaynukâ'dandır." deyip "Nadir'den de olduğu söylenir." şeklinde güvensizlik ifade ederken diğer bir yerde "Nadir'dendir." deyip yukâlu ifadesini Kaynukâ' nisbesi için kullanmıştır. Bk. Belâzürî, I, 397, II, 171.

128 İbn Sa'd, I, 502.

129 İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe* (nşr: Ali Muhammed Muavviz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd), I-IX, Beyrut 2005, VI, 46.

130 İbn Seyyidünnâs, I, 334.

131 Vâkıdî, I, 262.

ki Meşrebetü Ümmi İbrahim de diğer bahçeler de Benî Nadir topraklarında yer almaktadır. Zaten aksi mümkün değildir. Zira Muhayrik Uhud Gazvesi'nin (3/625) hemen öncesinde, yahudiler arasında ihtidâ etmeden yaşamına devam etmekteydi. Benî Kaynukâ' ise Bedir Gazvesi'nin (2/624) hemen ardından yani Uhud'dan önce Medine'den sürülmüştü. Muhayrik'in bahçeleri Benî Kaynukâ' yurdunda olmuş olsaydı Muhayrik'in topraklarına da el konulmuş olacağından, onun bu bahçeleri Hz. Peygamber'e vasiyet etmesi mümkün olmazdı. Zaten Benî Kaynukâ', diğer iki yahudi kabilesinden farklı olarak hurma tarımı ile değil zanaat ve ticaretle uğraşıyorlardı. Bu yüzden geniş arazileri ya da bahçeleri yoktu. Son olarak İbn Sa'd Vâkıdî'den naklen, bu bahçelerin Benî Nadir yurdunda olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹³²

Bahçenin Meşrebetü Ümmi İbrahim olarak anılmasına sebep olan süreç hakkında sahip olduğumuz en net bilginin kaynağı Hz. Âişe'dir. Hz. Âişe Mariye ile ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "Mariye'yi kıskandığım kadar hiçbir kadını kıskanmadım. Kıvrıkcık saçlı güzel bir kadındı. Resûlullah ilk geldiğinde onu Harise b. Nu'mân'ın sahip olduğu arazi üzerindeki evlerinden birisine yerleştirmişti. Mâriye'nin Resûlullah'ın beğenisini kazanması, üstelik de bize bu kadar yakın olması karşısında üzüntümü beyan ettim. Bunun üzerine onu Âliye'ye taşıdı. Bu sefer de oraya gidip bizden uzaklaşıyordu ki bu daha da ağır geldi.¹³³ Sonra Allah ona çocuk bahşetti, bizi ise mahrum bıraktı."¹³⁴ Mâriye, buraya taşındıktan bir süre sonra Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'i dünyaya getirmiştir. İbn Şebbe, İbn Şihâb ez-Zührî'den (ö. 124/742) gelen ve Mâriye'nin doğumu bu bahçede gerçekleştirdiğini, hatta doğum sancıları tuttuğunda bahçede bulunan kalınca bir kütüğe tutunarak güç aldığını bildiren bir rivayete yer vermiştir. Zührî bu kütüğün halen bahçedeki varlığını sürdürdüğünü de sözlerine eklemiştir.¹³⁵

İlk dönem kaynaklarımızda burada mescit inşa edilmesine ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Konu ile ilgili erken dönem şehir tarihlerinden İbn Şebbe'nin zikrettiği rivayet, "Hz. Peygamber Ümmü İbrahim Meşrebe'sinde namaz kıldı." ifadesiyle sınırlıdır.¹³⁶ Vefatı 643/1245 olan İbnü'n-Neccâr da *ed-Dürretü's-semîne* isimli Medine şehir tarihinde burada hali hazırda mescit olduğunu bildiren bir detay vermemiştir. İbnü'n-Neccâr, Ümmü İbrahim

132 İbn Sa'd, I, 502.

133 İbn Sa'd-İbn Hacer ortak rivayeti İbn Hacer için burada son bulmaktadır. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 311.

134 İbn Sa'd, VIII, 212. Rivayetteki son ifade yani "حرمنا منه" ifadesi "Çocuktan mahrum bıraktı." olarak anlaşılabilirdiği gibi bağlam açısından "Bizi Peygamber'den mahrum bıraktı." olarak da anlaşılabilir.

135 İbn Şebbe, I, 110; Semhûdî, III, 175.

136 İbn Şebbe, I, 50.

Meşrebesi'nin kendi döneminde Âliye bölgesinde, hurma bahçeleri arasında etrafı kerpiç duvarla çevrili tepelik bir yer olduğunu ifade etmekle yetinir.¹³⁷ Buradaki mescidin durumundan bahseden ilk eser tespit edebildiğimiz kadarıyla Matarî'dir. Müellif buraya inşa edilen mescidi "Benî Kurayza Mescidi'nin kuzeyinde Harretüşşarkiyye'nin yakınlarında Düşt olarak bilinen yerde" ifadeleriyle tanımlamıştır. Burası, Kavâsım denilen hurma bahçelerinin arasında bir yerdedir.¹³⁸ Firûzâbâdî, yaşadığı dönem itibarıyla bu mescidin, Benî Kurayza Mescidi'nin kuzeyinde yer aldığını, Hasen Askerî'nin kardeş çocukları olan Kâsımlar'ın hurma bahçelerinin olduğu harreye oldukça yakın bulunduğunu, kuzeyinde ise Hz. Peygamber'in süt babası demirci Ebû Seyf'e ait olduğu söylenen evinin kalıntılarının olduğunu, esasen kendisinin bu kalıntıların bir yahudi kabilesi olan Benû Zeûrâ'ya ait utumlardan kalmış olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.¹³⁹ Semhûdî, Ebû Seyf'in evinin Benî Mâzin b. en-Neccâr yurdunda olduğunu söyleyerek Firûzâbâdî'nin, mescidin yanındaki kalıntıların onun evine ait olamayacağı yönündeki görüşünü paylaşmıştır. Ayrıca, mescidin kendi zamanındaki durumunun Firûzâbâdî'nin tarif ettiğine yakın olduğunu bildirmiş ve başka bazı detaylar vermiştir. Buna göre mescit kiblede kuzeye doğru 11 zirâ, doğudan batıya doğru ise 14 zirâ kadardır. Doğru yönünde çok güzel bir çatısı ve batı cihetinde hemen yakınlarında başlangıçta Zübeyr b. Avvâm'a (ö. 36/656) ait olduğu için Zübeyriyyât diye bilinen hurma bahçeleri bulunmaktadır.¹⁴⁰ Ele aldığımız rivayetlerin kronolojisi Meşrebetü Ümmi İbrahim'de mescit inşasının oldukça geç bir dönemde gerçekleştirildiğini, gerek Hz. Peygamber döneminde gerekse müteakip erken dönemlerde burada bir mescit bulunmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

4.4.2. Hz. Peygamber'in Sadakalarından Meysib

Meysib/Meysib/Miseb, yahudi kökenli Muhayrik tarafından Uhud Gazvesi'nin (3/625) hemen öncesinde Hz. Peygamber'e vasiyet edilen ve Hz. Peygamber'in de kullanımı müslümanlara vakfettiği bir bahçedir.¹⁴¹ İbn Şebbe, Hz. Peygamber'in "müslümanlara sadaka olarak vakfettiği Meysib'de"¹⁴²

¹³⁷ İbnü'n-Neccâr, s. 191.

¹³⁸ Matarî, s. 136.

¹³⁹ Semhûdî'nin Firûzâbâdî'ye nispetle zikrettiği bu bilgiler Firûzâbâdî'nin *el-Megânimü'l-mutâbe* isimli eserinin, Medine'deki yer isimlerine ayrılan ve eserin bütününden bağımsız bir şekilde, tek cilt olarak yapılan tahkiki neşrinde tespit edilememiştir. Semhûdî'nin eserinin muhakkiki Kâsım es-Sâmerrâî, söz konusu rivayetlerin yazma nüshalardaki yerlerine dipnotlarda işaret etmiştir. Bk. Semhûdî, III, 176, 3. dipnot.

¹⁴⁰ Semhûdî, III, 177.

¹⁴¹ İbn Hişâm, I, 280; Vâkîdî, I, 378; İbn Sa'd, I, 502-503; İbn Seyyidünnâs, I, 334.

¹⁴² İfadenin Arapça aslı şu şekildedir: "في صدقته ميب"

namaz kıldığını bildiren bir rivayete yer vermiştir.¹⁴³ Rivayette mescit ifadesi bulunmamaktadır. Müellif eserinde, Meysib'le ilgili Hz. Peygamber döneminde içinde mescit olduğuna hamledilebilecek başka bir rivayete de yer vermemiştir. Olayı bu şekilde aktaran İbn Zebâle ve dolayısıyla Semhûdî'dir. Semhûdî İbn Zebâle'ye atfen Hz. Peygamber'in Meysib denilen müslümanlara vakfettiği bu bahçenin mescidinde¹⁴⁴ namaz kıldığını ifade etmiştir.¹⁴⁵ İbn Zebâle'nin eserinde de İbn Şebbe'nin eserinde de bu tür anakronik rivayetlere rastlanmaktadır. Ancak İbn Şebbe, bir mekân ile ilgili mescit ifadesini kullandığı bir rivayetin yanı sıra zaman zaman o dönemde, orada mescit olmadığını ifade eden rivayetlere de yer vermiştir. Semhûdî kanalıyla İbn Zebâle'den elde ettiğimiz rivayetler ise umumiyetle Resûlullah'ın hali hazırda inşa edilmiş bir mescitte namaz kıldığını bildirir niteliktedir. Elbette biz bu tespiti Semhûdî'nin *Vefâ*'sında yer verdiği İbn Zebâle rivayetleri üzerinden yapıyoruz. İbn Şebbe'nin eserinde mescit ifadesi olmadığına göre Semhûdî mescit ifadesini ya konu ile ilgili istifade ettiği diğer kaynak olan İbn Zebâle'nin eserinden almış ya da kendisi sehven veya rivayeti yorumlayarak ilave etmiştir.

4.4.3. Zübeyr b. Avvâm'a İktâ Edilen Arazi

İbn Zebâle, Hz. Peygamber'in Zübeyr b. Avvâm'ın Benî Muhammem'de inşa ettiği mescitte namaz kıldığını ifade etmiştir.¹⁴⁶ İbn Şebbe'nin eserinde Benî Muhammem ile ilgili mevcut iki rivayetten birisi Hişâm b. Amr'dan gelen ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitleri topluca sıralayan rivayettir. Bu rivayette Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitler arasında "Benî Muhammem'deki Zübeyr'e ait sadaka" ifadesi geçmektedir.¹⁴⁷ İkinci rivayet ise Yahudi Muhayrik'in Hz. Peygamber'e vasiyet ettiği, Hz. Peygamber'in de istifade hakkını müslümanlara vakfetmesi hasebiyle "Resûlullah'ın sadakaları" olarak bilinen Benî Nadîr yurdundaki hurma bahçelerinden A'vâf'ın, Benî Muhammem malları arasında sayıldığını beyan etmektedir.¹⁴⁸ Benî Kaynukâ'ya mensup olan Muhayrik'in vakfettiği mallar Benî Nadîr topraklarında bulunmaktadır.¹⁴⁹ Bu rivayet, Benî Muhammem mallarının ya da Benî Muhammem'deki malların Benî Nadîr topraklarında olduğunu, kullanım hakkının da Resûlullah'a ait olduğunu tespit etmemizi sağlayan yönüyle önemlidir.

Hişâm b. Amr'dan gelen İbn Şebbe rivayetindeki "Benî Muhammem'deki

143 İbn Şebbe, I, 50.

144 İfadenin Arapça aslı şu şekildedir: "في مسجد صدقته ميثب"

145 Semhûdî, III, 250.

146 Semhûdî, III, 236.

147 İbn Şebbe, I, 47.

148 İbn Şebbe, I, 111.

149 İbn Sa'd, I, 502.

Zübeyr'e ait sadaka" ifadesi bizi, Hz. Peygamber'in Zübeyr b. Avvâm'a, Benî Nadîr topraklarında bir arazi iktâ ettiğini bildiren nakillere götürmektedir. Buhârî'nin (ö. 256/870) yer verdiği bir rivayette Hz. Peygamber'in Benî Nadîr topraklarından bir arazi iktâ ettiği ve hanımı Esmâ bint Ebû Bekir'in (ö. 73/692) bir fersahn üçte ikisi¹⁵⁰ kadar olan bir mesafeyi aşarak bu bahçeye gidip hayvanlara yem olmak üzere hurma çekirdeği taşıdığı bildirilmiştir.¹⁵¹ İbn Sa'd'ın eserinde aynı husus "Benî Nadîr mallarından içinde hurma bahçesi olan bir arazi" olarak zikredilmiştir.¹⁵² Kaynaklarımızda ayrıca Zübeyr b. Avvâm'ın bahçesini sulama hususunda ensardan bir sahâbî ile yaşadığı münakaşaya yer verilmektedir ki "Harre'nin suyu: الحرة: شراح الحرة أو شريح في الحرة" ifadesi açık bir şekilde Avâli bölgesinden doğan ve Sâfile'ye doğru akan su kaynaklarına işaret etmektedir. Söz konusu rivayete göre ensardan olan sahâbî, Zübeyr'den suyu serbest bırakmasını istemiş, Zübeyr reddedince de tartışma Hz. Peygamber'e taşınmış, Hz. Peygamber'in Zübeyr'e "Bahçeni sula, sonra bırak komşunun bahçesine aksın." ifadesi karşısında aslında istediğini almasına rağmen sahâbînin "Tabi o senin halanın oğlu!" tepkisiyle karşılaşan Hz. Peygamber'in kızgınlıktan yüzünün rengi değişmiş ve adeta taraflı hüküm verme öyle değil böyle olur der gibi tepkisini "Arazini sula Zübeyr, sonra da suyu hapsed, gönderme, duvarın arkasında biriksin." sözleriyle izhar etmiştir.¹⁵³ İbn Hacer (ö. 852/1449) Buhârî şerhinde söz konusu davada ensardan olan sahâbînin Benî Ümeyye b. Zeyd'e mensup olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴ Benî Ümeyye b. Zeyd'in yurdunun Avâli'de olduğu kaynaklarımızda açıkça ifade edilmiş olduğundan,¹⁵⁵ Benî Muhammem ifadesiyle kastedilen bahçenin Benî Nadîr topraklarından iktâ edilen yer olduğu açıkça

150 "على ثلثي فرسخ". Semhûdî, bu mesafeyi iki mil olarak yorumlamıştır. Bk. Semhûdî, III, 237.

Buhârî rivayetinde Esmâ'nın yürüdüğü mesafeyi gösteren bu ifade muahhar kaynak Şâmi'nin eserinde bağlamından koparılarak "وهي على ثلاثة فراسخ" şeklinde arazinin genişliğine işaret eden bir üslupla zikredilmiştir. Bk. Şâmi, IX, 36.

151 Buhârî, "Fardu'l-humus", 19.

152 İbn Sa'd, III, 104.

153 Buhârî, "Müsâkât", 7, "Tefsîr: Sûretü'n-Nisâ" (4), 11"; Müslim, "Fadâil", 129.

154 İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, V, 48-49.

155 Hz. Ömer, hicretle birlikte yaşadıkları zorlukları anlatırken kendisinin Avâli'de yer alan Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda ikamet ettiğini ifade etmiştir. Bk. Müslim, "Talâk", 34. Semhûdî, Benî Ümeyye yurdunu tarif ederken Buthân suyunun ana kollarından birisi olan Müzeynib'in Benî Ümeyye evlerinin arasından geçerek hurma bahçelerine ulaştığını ifade etmiş, bölgenin İhn kuyusu ile Nevâ'im denilen yerin yakınlarında olduğunu ifade etmiştir. Semhûdî, III, 243. Nevâ'im, Mescid-i Nebevî'nin güneyinde uzanan Avâli bölgesinde Benî Nadîr'in yaşadığı bölgede bulunan bir yerleşim yeri olarak tanımlanmıştır. İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâ idü'l-ı lâ alâ (fi) esmâ i'l-emkine ve'l-bikâ'* (nşr. Ali Muhammed Bicâvî), I-III, Beyrut 1954, III, 1392. Ayrıca bk. Semhûdî, I, 303-304.

anlaşılmaktadır.

İbn Zebâle, kaynaklarımızda açık bir şekilde Hz. Peygamber tarafından iktâ edildiği ifade edilen Benî Nadîr topraklarındaki bu bahçeye Zübeyr'in bir mescit inşa ettirdiğini bildirmiş, Hz. Peygamber'in de bu mescitte namaz kıldığını ifade etmiştir. İbn Zebâle'nin Hişâm b. Urve'den (ö. 146/763)¹⁵⁶ nakille zikrettiği bu mürsel rivayeti destekleyecek bir şahit bulunamamıştır. İbn Şebbe'nin eserinde Hişâm b. Amr'dan gelen ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitleri topluca ifade eden rivayette, Resûlullah'ın Benî Muhammem'deki Zübeyr'e ait arazide namaz kıldığı ifade edilmek suretiyle hali hazırdaki bir mescide değil mekâna işaret edilmiştir. Hz. Peygamber döneminde iktâ edilen bu bahçeyi Zübeyr b. Avvâm'ın son derece aktif olarak kullandığı ortadadır. Hz. Peygamber'in bu bahçeye misafir olduğunu, misafirligi sırasında gittiği pek çok mekânda yaptığı üzere namaz kıldığını düşünmememiz için hiçbir neden bulunmamaktadır. Ancak Zübeyr'in daha Hz. Peygamber döneminde kişisel olarak buraya bir mescit inşa ettiğini ispat edecek veri elimizde bulunmamaktadır. Diğer kaynaklar tarafından desteklenmediği sürece sadece İbn Zebâle rivayeti üzerinden böyle bir yorumda bulunmak mümkün görülmemektedir. Muhtemelen Hişâm b. Urve kaynaklı İbn Zebâle rivayeti de Hişâm b. Amr kaynaklı İbn Şebbe rivayeti de Resûlullah'ın vefatının ardından yapılan bir mescide işaret etmektedirler.

4.4.4. Mescidü'l-Fadîh

Hz. Peygamber Uhud Gazvesi sonrası düzenledikleri suikast girişimlerinden ötürü hicri dördüncü yılın Rebülevvel ayında Benî Nadîr Yahudilerini muhasara ettiğinde, çadırını kurdurduğu alanda altı gün boyunca namaz kıldırılmıştı.¹⁵⁷ İşte Hz. Peygamber'in namaz kıldırıldığı bu mekân ilerleyen süreçte mescide çevrilmiş ve mescide Mescidü'l-Fadîh ismi verilmiştir. Fadîh, üzüm şırası yanında koruk hurmanın (سرسر) taşla ezilmesinden sonra kuru hurma ile karıştırılıp¹⁵⁸ fermente olana kadar suda bekletilmesiyle elde edilen bir şarap türü anlamına gelmektedir. Mescide neden bu ismin verildiği ile ilgili kelimenin hem şarap versiyonuna hem de şıra versiyonuna dikkat çeken iki farklı rivayet bulunmaktadır. İlki, râvilerinden Abdülazîz b. İmrân'ın hadis münekkitlerince "lâ yüktebu hadîsuh" ya da "metrûk"

156 Semhûdî, İbn Zebâle rivayetinin kaynağı olarak Hişâm b. Urve'yi göstermiştir. Hemen ardından İbn Şebbe rivayetini zikretmiş ve onun kaynağını da Hişâm b. Urve olarak ifade etmiştir. Bk. Semhûdî, III, 236. Oysa ki İbn Şebbe rivayetinin kaynağı Hişâm b. Urve değil Hişâm b. Amr'dır. İbn Şebbe'nin eserinin tahkikinde Hişâm b. Amr el-Fezâri'nin sika bir ravi olduğu ifade edilip hakkında bilgi veren cerh-ta'dîl kitaplarından referans gösterilmiştir. Bk. İbn Şebbe, I, 47.

157 İbn Şebbe, I, 50; Semhûdî, III, 169-170.

158 İbn Ebû Şeybe, V, 93.

gibi lafızlarla cerh edildiği için zayıf olarak addedilen¹⁵⁹ şöyle bir rivayettir. “Henüz içki yasağının bulunmadığı o dönemde Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) ve arkadaşları, Resûlullah’ın çadır kurdurduğu yerin yakınlarında hurma şarabı (فضیخ)¹⁶⁰ içmekte neki içkinin yasaklandığına dair âyetler¹⁶¹ kendilerine ulaştırılınca, şarapların olduğu derikırbalarına ağzını açıp yerlere boşaltmışlardır.¹⁶² Bu nedenle de orada inşa edilen mescide Mescidü’l-Fadîh denilmiştir.¹⁶³ Fadîh, malzemesi koruk ve kuru hurma olduğu için Hz. Peygamber döneminde en çok tüketilen şarap türü olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁴ İkinci rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer almaktadır. Buna göre Mescidü’l-Fadîh’te iken Hz. Peygamber’e, koruk hurma sırasından (fadîh) ikrâm edildiği, bu yüzden inşa edilen mescide Mescidü’l-Fadîh denildiği ifade edilmiştir.¹⁶⁵ Bu hadisin râvilerinden Abdullah b. Nâfi’ (ö. 206/822); Yahyâ b. Ma’in (ö. 233/848), Buhârî ve İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) tarafından cerh edilmiştir.¹⁶⁶ Mescidin neden bu isimle anıldığı ile ilgili iki rivayet senet açısından zayıf sayılsalar da metin tenkidi açısından bir problem taşımamaktadırlar. Alkollü içkileri yasaklayan âyetlerin, Benî Nadîr Gazvesi’nin (4/625) hemen ardından nâzil olduğu tespit olunmaktadır. Bu durumda henüz Nadîrlilerin yurdundan ayrılmamış olan bir kısım sahâbînin toplanıp kuru hurma şarabı içtiklerini, bu esnada ilgili âyetleri duyunca ellerindeki deri kırbaları ya da testileri boşalttıklarını düşünmek mümkündür. Hz. Peygamber’in günlük hayatında bir geceyi aşmamak şartıyla içinde kuru hurma ya da kuru üzüm bekletilerek yapılan şıraları yahut kuru üzüm, kuru hurma gibi meyvelerin kaynatılmasıyla elde edilen şerbetleri içtiği bilinmektedir. Dolayısıyla mescit

159 Ukaylî, *ed-Du ‘afâ ‘ül-kebîr* (nşr. Abdülmü’tî Emîn Kal’acî), I-IV, Beyrut 1984, III, 13; İbn Ebû Hâtim, *İlelül-‘hadîs* (nşr. Sa’d b. Abdullah el-Hamîd-Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreyşî), I-VII, Riyad 2006, II, 402-403; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevzûât* (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), I-III, y.y. 1983, II, 184.

160 Fadîh için bk. İbn Manzûr, V, 136.

161 İlgili âyetlerin Benî Nadîr Gazvesi’nin hemen ardından, dördüncü yılın Rebîülevvel ayında nâzil olduğu ifade edilmiştir. Bk.

162 İbn Şebbe, I, 50; Semhûdî, III, 169-170.

163 Semhûdî, III, 170.

164 Buhârî, “Mezâlim”, 21; Müslim, “Eşribe”, 3-6; Ebû Dâvud, “Eşribe”, 1.

165 Ahmed b. Hanbel, 427/II, 106; Şâmî, VIII, 97. Yakın ifadelerle bir başka rivayet için ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, V, 96. Heysemî rivayetinde ise aynı durum testinin dibinde kalan koruk hurma sırasından ikram edildiği şeklinde ifade edilmiştir. Bk. Heysemî, *Buğyetü’r-râid fi tahkiki Mecma’i’z-zevâ’id* (nşr. Abdullah Muhammed Derviş), I-X, Beyrut 1994, II, 133; Semhûdî, III, 170.

166 Ukaylî, II, 311; İbnü’l-Cevzî, I, 197; Heysemî, II, 133. Yahyâ b. Ma’in’in bu râvi hakkında “yukteb hadîsuh” sigasını kullanmıştır ki o bu ifadeyi “râvi zayıflardandır.” anlamında kullanmaktadır. Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 332.

ismini her iki hadiseden de almış olabilir.¹⁶⁷

Her ne kadar yukarıda metinlerine yer verdiğimiz rivayetlerde Hz. Peygamber'e Mescidü'l-Fadîh'te koruk hurma sırası ikram edildiği bildiriliyorsa da İbn Şebbe'nin eserinde yer alan ve Benî Nadîr kuşatması sırasında Hz. Peygamber'in, çadırını sonradan Mescidü'l-Fadîh inşa edilen yerin yakınına kurdurduğu ve namazlarını burada kıldırıldığını bildiren (في موضع/قربا من مسجد الفضيح) (الفضيح) ifadeler eğer gerçekleştiyse de fadîh ikramının bir mescitte değil, Benî Nadîr kuşatması sırasında Resûlullah'ın karargâh kurduğu ve namaz kıldığı yerde olduğunu göstermektedir. İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) aynı hususu "fi:ني" harfi cerri ile değil de "inde:عند" harfi cerriyle, yani mescide değil de mescidin bulunduğu mekâna dikkat çeken bir üslupla zikretmiştir.¹⁶⁸ Bu durumda Hz. Peygamber sırayı içmekte iken henüz ortada bir mescit olmadığı, inşa edildiğinde ise bu olaya referansla mescide "Fadîh" isminin verildiği anlaşılmaktadır. Zaten ilk grup rivayete göre içki yasağı duyan sahâbîlerin hemen ellerindeki içkileri yerlere dökmüş olmaları da olay gerçekleştiğinde burada mevcut bir mescit olmadığına işaret etmektedir. İbnü'n-Neccâr, bu mescidin Kubâ yakınlarında olup Şems Mescidi olarak da bilindiğini, taş bir yapı olup tepelik bir yerde bulunduğunu söylemiştir.¹⁶⁹ Matarî kaynak göstermeksizin İbnü'n-Neccâr'ın bu söylediklerini Kubâ Mescidi'nin doğusunda olduğu, siyah taşlarla inşa edildiği ve son derece küçük olduğu şeklindeki ilavelerle nakleder.¹⁷⁰ Semhûdî, Matarî kaynağını İbnü'n-Neccâr olarak zikretmediğinden, Mescidü's-Şems ifadesinin sahibinin Matarî olduğunu düşünmüş ve ifadeler aslında İbnü'n-Neccâr'a ait olmasına rağmen bu isimlendirme üzerinden Matarî'yi eleştirmiştir. Semhûdî ayrıca mescidin kendi döneminde kare yapılı olup doğudan batıya 11 zirâ', güneyden kuzeye 11 zirâ uzunluğunda olduğunu ifade etmiştir.¹⁷¹

167 Semhûdî, Matarî'nin kendi zamanında bu mescide "Mescidü's-Şems (Güneş Mescidi)" denildiğini naklettiğini bildirmekte ancak kendisinin böyle bir bilgiye rastlamadığını izah ederken, mescidin neden bu ismi almış olabileceğine dair mevzûât literatürüne de geçmiş olan bazı rivayetleri zikretmektedir. Bk. Semhûdî, III, 169, 171-172. Ayrıca bk. Fatımatüz Zehra Kamacı, "Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzû Hadis Kullanımı", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, yıl 1, sayı 1, s. 34-35.

168 İbn Ebû Şeybe, V, 96.

169 İbnü'n-Neccâr, s. 190.

170 Matarî, s. 134.

171 Matarî, III, 172.

4.5. Benî Nadîr Yurdu ile Mescid-i Nebevî Arasında Kalan Evs-Hazrec Yurtları

4.5.1. Benî Ümeyye b. Zeyd Yurdu

Benî Ümeyye b. Zeyd, Kahtâniler'den gelen Evs kabilesinin kollarındandır. Onlar, Evs'in soyunun devamını sağlayan oğlu Mâlik'in beş erkek çocuğundan birisi olan Avf'ın torunlarıdır. Benî Ümeyye'yi Evs'e bağlayan soy şeceresi şu şekildedir: Benî Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs.¹⁷²

Hz. Peygamber'in Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda namaz kıldığına dair en önemli rivayetlerden ikisi İbn Şebbe'nin eserinde yer almaktadır. İlkinde İbn Şebbe, araştırılınca aslında Benî Ümeyye yurdunda gerçekleştiği anlaşılan bir hadiseye, Benî Ümeyye'nin ismini hiç zikretmeksizin yer vermiştir. Buna göre zamanla terk edilip yıkılmaya yüz tutmuş bir utum/ucum'un yanında, yine harabe halde bulunan bir alanda Hz. Peygamber namaz kılmıştır. İlerleyen süreçte bu yapı Hz. Peygamber'in namaz kıldığı alana doğru yıkılmış ve yıkıntılarının üzerinde zamanla çöpler vb. birikerek burası mezbelelik bir yer haline gelmiştir.¹⁷³ İbn Şebbe bir diğer rivayette, Hz. Peygamber'in ensardan Benî Ümeyye'ye ait bir mescitte namaz kıldığını, mescidin Nüheyk'in mülkiyetinde olan bir yerin yanındaki mezbelelik bir alan olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁴ Kaba bir inceleme ile bu iki rivayet arasında mezbelelik dışında ortak bir nokta varmış gibi görünmemektedir. İlk rivayette Hz. Peygamber nerede olduğu bilinmeyen boş bir alanda namaz kılmakta, ikincisinde ise Benî Ümeyye yurdundaki bir mescitte namazını eda etmektedir. Bağlantıyı kurmamızı sağlayan İbn Zebâle'nin, "Hz. Peygamber Benî Ümeyye yurdunda, Nüheyk b. Ebû Nüheyk'in malının yanında, iki harrenin birleştiği bölgedeki mezbelelik yerde namaz kıldı." ifadesidir.¹⁷⁵ Böylece İbn Şebbe'nin yer ismi vermeksizin zikrettiği namaz kılma hadisesinin Benî Ümeyye yurdunda ve en azından bu rivayet bağlamında hali hazırdaki bir mescitte değil açık bir alanda gerçekleştiği, zamanla bölgedeki yapının yıkılarak mezbelelik halini aldığı, sonradan temizlenerek mescit inşa edildiği anlaşılmaktadır. Elbette bu durum, Benî Ümeyye'nin yurdunda bir mahalle mescidi olmasına ve Hz. Peygamber'in tüm bu olaylardan bağımsız olarak bir başka vesile ile Benî Ümeyye'ye ait mahalle mescidinde namaz kılmasına mâni bir durum teşkil etmez. Ancak İbn Şebbe'nin mezbelelik detayıyla verdiği söz konusu rivayet, böyle bir duruma değil, boş alana işaret etmekte, sonradan

172 İbn Hazm, s. 334.

173 İbn Şebbe, I, 44.

174 İbn Şebbe, I, 44.

175 Semhûdî, III, 243. Rivayetin Matarî versiyonunda Avâlî'deki ilavesi bulunmaktadır. Bk. Matarî, s. 215.

mescit inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Matarî, Benî Ümeyye yurdunun Benî Hudre Mescidi bağlamında aşağıda bilgi vereceğimiz Hazrec'e bağlı Benî Hâris yurdu ile komşu olduğunu, Benî Ümeyye yurdunun Benî Hâris yurdunun doğusunda yer aldığını ifade etmiştir.¹⁷⁶ Hatta Hz. Ömer'in (ö. 23/644) Hz. Peygamber'in sohbetine münavebeli olarak katıldığı ensardan arkadaşının Evs'in bir kolu olan Benî Ümeyye b. Zeyd'e mensup olduğu bilinmektedir. Hz. Ömer, Benî Ümeyye b. Zeyd'e mensup olan arkadaşının Avâlî'de ikâmet ettiğini, Hz. Peygamber'in sohbetine dönüşümlü olarak bir gün o bir gün kendisi olacak şekilde katıldıklarını ve birbirlerine bilgi verdiklerini ifade etmiştir.¹⁷⁷ Hatta Müslim (ö. 261/875) rivayetine göre eşlerinden birisi de Avâlî'de Benî Ümeyye b. Zeyd yurdunda ikamet etmektedir.¹⁷⁸ Matarî, bu iki rivayeti birleştirerek Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunma sırası kendisinde olduğunda, Benî Ümeyye b. Zeyd yurdundaki hanımı Ümmü Âsım'ın yanında kaldığını ifade etmiştir.¹⁷⁹ Semhûdî ise Benî Ümeyye yurdunu tarif ederken Buthân suyunun ana kollarından birisi olan Müzeynib'in Benî Ümeyye evlerinin arasından geçerek hurma bahçelerine ulaştığını ifade etmiş, bölgenin İhn kuyusu¹⁸⁰ ile Nevâim denilen yerin yakınlarında olduğunu ifade etmiştir.¹⁸¹ Nevâim, Mescid-i Nebevî'nin güneyinde uzanan Avâlî bölgesinde Benî Nadîr'in yaşadığı bölgede bulunan bir yerleşim yeri olarak tanımlanmıştır.¹⁸² Müzeynib suyu da bu bölgede aktığından iki veri birbirini tamamlamaktadır. Nitekim Semhûdî de, Ka'b b. Eşref'e (ö. 3/624) yapılan suikastla ilgili kaynaklarımızda zikredilen detayların Benî Ümeyye yurdu ile Benî Nadîr yurdu yani Avâlî bölgesi arasındaki bağlantıyı daha iyi anlamamızı sağladığını ifade etmektedir.¹⁸³ İbn İshâk'ın (ö. 151/768) verdiği bilgilere göre Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663) ve beraberindekiler, Benî Nadîr yurdunda suikastı gerçekleştirdikten sonra geri dönüş güzergâhları şu şekilde olmuştur: Benî Ümeyye b. Zeyd yurdu ardından Benî Kurayza yurdu, sonra Buâs ve nihayet Harretûlarîd.¹⁸⁴ Semhûdî son olarak, bizzat yaptığı araştırmada bahsettiği yerin yakınlarında yer alan Harretüşşarkiyye'de Müzeynib suyunun aktığı güzergâhda Benî Ümeyye yurdundan kalmış olabilecek kalıntılara rastladığını ifade etmiştir.¹⁸⁵

176 Matarî, s. 215; Semhûdî, III, 243.

177 Buhârî, "İlim", 27.

178 Müslim, "Talâk", 34.

179 Matarî, s. 215; Semhûdî, III, 243.

180 Avâlî bölgesinde bir kuyu tanımlaması için bk. İbnüz-Ziyâ el-Mekkî, s. 248.

181 Semhûdî, III, 243.

182 İbn Abdülhak el-Bağdâdî, III, 1392; Semhûdî, I, 131.

183 Semhûdî, III, 244.

184 İbn Hişâm, III, 443; Vâkıdî, I, 190; İbn Seyyidünnâs, I, 451.

185 Semhûdî, III, 243.

4.5.2. Benî Hâris b. Hazrec Yurdu

Hazrec'den türeyen alt kollardan birisi de Benü'l-Hâris olup Mescid-i Nebevî'ye bir mil mesafede bulunan Sünh isimli bölgede ikamet etmekteydiler.¹⁸⁶ Sünh girişte de izah edildiği üzere Âliye ile Sâfile arasında sınır bölgesidir ve kaynaklarımızda zaman zaman Âliye'ye zaman da Sâfile'ye dahil gibi gösterilmiştir. Biz tasnifimizde Semhûdî'nin, Sünh'ün Âliye'nin bitiş noktasında yer aldığı, daha ileriye gidenin Sâfile'ye girmiş olacağı yönündeki açıklamasını dikkate alarak¹⁸⁷ Benî Hâris b. Hazrec yurdunu Âliye bölgesinde açıklamayı uygun gördük. Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Benî Hâris b. Hazrec'ten Habîbe bint Hârice ile evlilik yapmış¹⁸⁸ ve bunun için sıklıkla Sünh'e gidip gelmiştir. Hatta Resûlullah'ın vefat ettiği gün de rahatsızlığı dolayısıyla bir süredir gidemediği Sünh'teki eşinin yanına gittiği rivayet edilmiştir.¹⁸⁹

Hz. Peygamber'in Sünh'e yaptığı ziyaretler ile ilgili kaynaklarımızda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Benî Hâris yurdu ile ilgili tespit edebildiğimiz tek müstakil rivayet İbnü'n-Neccâr'ın ve ondan iktibasta bulunan Matarî'nin eserinde tespit edilmiştir. İbnü'n-Neccâr'ın Zübeyr b. Bekkâr'ı (ö. 256/870) da zikrettiği bir senetle yer verdiği göre Hz. Peygamber Benü'l-Hâris'in yurduna gelmiş ve onları hastalıktan zayıf düşmüş bir halde görünce ne olduğunu sormuştur. Hummaya tutulup perişan olduklarını söylediklerinde de "Neden Suayb'dan yararlanmıyorsunuz?" diye sormuştur. "Ne yapalım?" diye sorduklarında da toprağını humma tedavisinde kullanmalarını tavsiye etmiştir. Rivayetin devamında Benü'l-Hâris'in tavsiyeye uyduktan sonra şifa buldukları ifade edilmiştir. Suayb, Buthân vadisinde Mâcişûniyye'nin aşağısında bir yer olarak tanımlanmıştır. Orada çamurundan istifade edilen bir çukur bulunmaktadır. İbnü'n-Neccâr kendi döneminde de bu çukurun mevcut olduğunu, insanların bu çamuru vücutlarına sürüp deri döktükten sonra şifa bulduklarını, hatta kendisinin de çamurdan vücuduna sürdüğünü söylemiştir.¹⁹⁰

Elde ettiğimiz veriler Hz. Peygamber'in Benü'l-Hâris'in Avâli'deki yurdunu ziyaret ettiğini açıkça göstermektedir. Ancak burada bir mahalle mescidi olduğunu ve Resûlullah'ın bu mescitte namaz kıldığını bildiren tek delil, makalenin girişinde detaylarını zikrettiğimiz ve Resûlullah dönemdeki mescitleri topluca bir arada

186 Bekrî, *Mu'cemü me'sta' cem min esmâ 'i'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâkı')* (nşr. Mustafa es-Sakkâ), I-IV, Kahire 1945-1951, III, 760; Fîrûzâbâdî, s. 187.

187 Semhûdî, IV, 314.

188 Belâzürî, X, 71. İbnü'l-Esir rivayetinde Habîbe'nin ismi zikredilmemiştir. Bk. İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fî tehzi'ib'l-Ensâb*, Beyrut t.y, II, 147.

189 Belâzürî, X, 71; Sem'ânî, *el-Ensâb* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî ve dğr.), I-X, Haydarabad 1962, VII, 168.

190 İbnü'n-Neccâr, s. 63; Matarî, s. 137-138.

zikreden mürsel üç rivayetten üçüncüsünde yer almaktadır. Hişâm b. Amr'dan gelen tarihte söz konusu mekân, Benî Hâris Mescidi ve Sünh Mescidi şeklinde iki ayrı mescit gibi arka arkaya zikredilmiştir.¹⁹¹ Semhûdî'nin bildirdiğine göre benzer bir rivayet İbn Zebâle'nin eserinde de mevcuttur.¹⁹² Yine de Hz. Peygamber döneminde burada bir mahalle mescidi olduğunu söyleyebilmek için bu mescidin isminin açıkça zikredildiği başka rivayetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Şu durumda Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bu mekânın sonradan mescide çevrilmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

4.5.3. Benî Hudre Yurdu

Kahtâniler'e mensup büyük bir kabile olan Hazrec'den doğan pek çok kol bulunmaktadır. Hâris b. Hazrec bunlardan birisidir. Hâris b. Hazrec'den doğan alt kollar ise Benî Hudre ve Benî Hudâre'dir.¹⁹³ Kabilenin soyu Hudre b. Avf b. Hâris b. Hazrec olarak zikredilmiştir.¹⁹⁴ Çok hadis rivayet eden sahâbilerden Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Hazrec'in alt kollarından olan Benî Hudre'ye mensuptur.¹⁹⁵ Kaynaklarımızda Avâli bölgesinde olduğu bilinen Benî Ümeyye yurdu ile Hâris b. Hazrec'in yurdunun yan yana olduğu belirtildiğinden,¹⁹⁶ Hâris b. Hazrec'in bir kolu olan Benî Hudre'nin de Avâli bölgesinde ikâmet ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber Benî Hudre yurdunu ziyaret etmiş ve buradaki evlerden birisinde namaz kılmıştır. İbn Şebbe, söz konusu hadiseyi, iki farklı rivayet ile zikreder. İlk rivayette "Hz. Peygamber Benî Hudre Mescidi'nin yanındaki evde namaz kıldı." denilmiştir.¹⁹⁷ İkinci rivayette ise "Hz. Peygamber Benî Hudre Mescidi'nde namaz kılmadı."¹⁹⁸ denilerek olumsuz bir ifadeye yer verilmiştir. Matarî, konuyu ele alırken hem "Hz. Peygamber Benî Hudre'ye mensup bazı kimselerin evinde namaz kıldı." şeklinde bir rivayete yer vermiş hem de İbn Zebâle'ye atfen Hz. Peygamber'in Benî Hudre Mescidi'nde namaz kıldığını bildiren bir nakil zikretmiştir. Ayrıca Benî Hudre Mescidi'nin Beytülhayye ile karşı karşıya olduğu şeklinde ilginç bir detay vermiştir.¹⁹⁹ Semhûdî, bu detayı Müslim'in tahrîc ettiği bir rivayetle bağdaştırarak durumu daha da dikkat çekici hale getirmektedir. Semhûdî'nin kurduğu bağlantıya göre Beytülhayye denilen

191 İbn Şebbe, I, 47.

192 İbn Şebbe, I, 46.

193 İbn Hazm, s. 472.

194 Muhammed b. Habîb, *Mu telifü'l- abâ il ve mü telifühâ* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Kahire t.y, s. 91.

195 Belâzürî, I, 403.

196 Semhûdî, III, 243.

197 İbn Şebbe, I, 53.

198 İbn Şebbe, I, 55.

199 Matarî, s. 210.

bu ev, Hendek Gazvesi (5/627) sırasında hendeklerde çalışan yeni evli bir sahâbinin gün ortasında Resûlullah'tan izin alıp evine gittiği sırada dramatik bir hadiseye ev sahipliği yapmıştır. Hadise şu şekilde gerçekleşir: Genç gelip Hz. Peygamber'den izin alır. Bu birkaç defa daha gerçekleşince Hz. Peygamber, Benî Kurayza'dan gelebilecek tehlikelerden endişe ettiğini söyleyerek genci yanına silah alması için uyarır.²⁰⁰ Genç de mızrağını alır ve yola koyulur. Eve varıp da karısını dışarıda görünce kıskançlık duyguları kabarıp ve tepki gösterir. Karısı, boş yere hiddetlenmemesini, evin içinde olanı görmesini söyler. Sahâbî içeri girince, yatağının üzerinde kocaman bir yılan görür. İpin iki ucuna boncuk dizer gibi mızrağı yılanı geçirdikten sonra dışarı çıkartır. Ancak yılan henüz ölmemiştir ve ani bir saldırıyla sahâbiyi öldürür. Gözlemci bu durumu "Hangisinin daha önce ruhun teslim ettiği anlaşılamadı." şeklinde ifade etmiştir.²⁰¹

Her ne kadar muahhar şehir tarihçisi Semhûdî, İbn Zebâle'nin günümüze gelmeyen eserinde Hz. Peygamber'in Benî Hudre Mescidi'nde namaz kıldığını bildiren bir rivayete yer verdiğini ifade etse de sadece bu rivayetten yola çıkarak bu dönemde Benî Hudre yurdunda bir mescit olduğunu ve Hz. Peygamber'in orada namaz kıldığını ifade etmek mümkün değildir. Nitekim İbn Şebbe'nin verdiği detaylar Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerin bir ev olduğunu ifade etmektedir. İbn Şebbe'nin Hz. Peygamber'in namaz kıldığı ev ile mescidin yan yana olduğunu ifade etmiş olması da vefatından sonraki süreçte mescitlerin yerinin belirlenmesinde onun namaz kıldığı mekânların esas alınması sürecine işaret etmektedir. İbn Şebbe'nin "Hz. Peygamber'in Benî Hudre Mescidi'nde namaz kılmadığını" bildiren rivayeti de Hz. Peygamber namaz kılariken mescidin orada olmadığı, sonradan inşa edildiği şeklinde anlamak yerinde olacaktır. Anlaşılan Hz. Peygamber Benî Hudre yurdunda bir evde namaz kılmış, sonradan o evi de içine alacak şekilde bir mescit inşa edilmiştir. Matarî, Benî Hudre yurdunun Bussa kuyusunun hemen yanında olduğunu, Ebû Saîd el-Hudrî'nin utumunun da burada bulunduğunu ifade etmiştir. Hatta utuma ait kalıntılar, Matarî dönemine kadar ulaşmıştır.²⁰² Fîrûzâbâdî, Benî Hudre'nin yurdunda Ecred isimli bir utumları ve Bussa isimli bir kuyuları olduğu şeklinde önemli detaylar zikreder. Bussa Ebû Saîd el-Hudrî'nin dedelerine aittir.²⁰³ Semhûdî kadı Zekvâ b. Sâlih'in, bu kuyunun yanındaki araziye kendisi için bir ev yaptırdığını ek bir bilgi olarak zikretmiştir.²⁰⁴

200 Gencin yurdunun Benî Kurayza yurdunu da içine alan Âliye bölgesinde olması bu endişeyi daha da anlamlı hale getirmektedir.

201 Müslim, "Selâm", 139; Demîrî, *Hayâtü'l-hayevân* (nşr. İbrahim Salih), I-IV, Dımaşk 2005, II, 186.

202 Matarî, s. 210.

203 Fîrûzâbâdî, s. 8; Semhûdî, III, 238.

204 Semhûdî, III, 238-239.

4.5.4. Benü'l-Hublâ Mescidi

Bilindiği üzere Hazrec kabilesi, Hazrec'in Cüşem, Avf, Hâris, Amr ve Ka'b adlı beş oğlundan çoğalmıştır. Sâlim ya da Hublâ Avf'tan türeyen bir kol olup soy şeceresi Hublâ/Sâlim b. Ganm b. Ganm b. Avf b. Hazrec'tir. Soy, Sâlim'in oğlu Mâlik'le devam etmiş olup münafıkların reisi olarak bilinen Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 9/631) Benü'l-Hublâ'ya mensuptur.²⁰⁵ Hz. Peygamber'in Benü'l-Hublâ Mescidi'nde namaz kıldığı bildiren iki şehir tarihçisinden birisi İbn Zebâle diğeri de İbn Şebbe'dir. İbn Zebâle rivayeti ile İbn Şebbe'nin iki rivayetinden birisi Hişâm b. Amr'dan gelen ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescitleri topluca bir arada zikreden rivayettir.²⁰⁶ İbn Şebbe'nin Benü'l-Hublâ mescidinin ismini zikrettiği ikinci rivayet ise Sa'd b. İshâk b. Ka 'b'dan gelen mürsel bir rivayettir ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı beş mescit içinde Benü'l-Hublâ mescidini de zikretmiştir.²⁰⁷ Matarî'nin zikrettiğine göre Benü'l-Hublâ'nın yurdu Kubâ ile yukarıda Buthân vadisinin doğusunda yer aldığından bahsettiğiniz Benü'l-Hâris b. Hazrec yurdu arasında, yani Avâlî bölgesindedir. Hummâ hastalığının tedavisinde kullanıldığı ifade edilen Suayb isimli balçık yapılı bir bölgenin de yanındadır. Ayrıca Matarî Benî Hâris b. Hazrec yurdunun kendi döneminde Benî kelimesinin atılması suretiyle yani Hâris olarak isimlendirildiğini söylemiştir.²⁰⁸ Benî Hâris yurdu ile Benî Muâviye yurdunun komşu, Benî Muâviye yurdunun da Benî Nadîr yurdunun dönüş yolunda olduğunu düşündüğümüzde Benü'l-Hublâ yurdunu bu saydıklarımızla birlikte Âliye bölgesine, Benî Nadîr topraklarının kuzeyine yerleştirmek mümkün görülmektedir. Hz. Peygamber'in en azından İbn Übey'den ötürü ziyaret ettiğini bildiğimiz bölgede Hz. Peygamber döneminde hali hazırda mevcut bir mahalle mescidi ile ilgili kaynaklarımıza mescitleri topluca bir arada zikreden mürsel rivayetlerden başka herhangi bir detay yansımamıştır. Hz. Peygamber'in ziyaretleri esnasında namaz kıldığını tahmin ettiğimiz bölgedeki bu mekânlar zamanla mescide çevrilmiş olmalıdır.

4.6. Âliye Bölgesinde Tam Olarak Konumu Tespit Edilemeyen Mescitler: Mescidü Benî Hatme ve Mescidü'l-Acûz:

Benî Hatme Evs'in bir kolu olup soy şeceresi Cüşem b. Mâlik b. Evs olarak tespit edilmiştir. Hatme, Cüşem'in oğlu Abdullah'ın diğer ismidir.²⁰⁹

205 İbnü'l-Kelbî, I, 417; İbn Hazm, s. 354.

206 İbn Şebbe I, 47; Matarî, s. 215; Semhûdî, III, 233.

207 İbn Şebbe, I, 46.

208 Matarî, s. 215.

209 İbnü'l-Kelbî, I, 383; İbn Hazm, s. 343.

Şehir tarihçilerinden İbn Zebâle ve İbn Şebbe, Hz. Peygamber'in Benî Hatme Mescidi'nde namaz kıldığını bildiren mürsel bir rivayete yer vermişlerdir.²¹⁰ İbn Şebbe'nin eserinde Benî Hatme Mescidi ayrıca Hz. Peygamber'in Evs'in Mâlik isimli oğlundan türeyen bir diğer boy olan Benî Vâil'in mescidinde namaz kıldığını bildirdiği bir rivayetin devamında zikredilmiştir. İlgili rivayette Hz. Peygamber'in Benî Hatme yurdundaki kubbenin yanındaki Mescidü'l-Acûz'da namaz kıldığı ayrıca Berâ b. Ma'rûr'un (ö. 622) kabrinin yanındaki Mescidü'l-Acûz'da da namaz kıldığı ifade edilmektedir.²¹¹ Yani Hz. Peygamber Evs'in Mâlik'ten türeyen bir kolu olan Benî Vâil Mescidi'nin yanındaki Beytü'l-Ukde'de, yine Mâlik'ten türeyen bir diğer kolu olan Benî Hatme yurdundaki Mescidü'l-Acûz'da ve Hazrec'in Selime koluna mensup olan Berâ b. Mâ'rur'un kabrinin yanında, Benî Seleme yurdundaki bir başka Mescidü'l-Acûz'da namaz kılmış olmaktadır. Rivayette açıkça ifade edildiği üzere Hz. Peygamber'in Benî Vâil yurdunda ziyaret ettiği yer, mescit değil bir evdir. Yaptığımız araştırmalar Resûlullah'ın ziyaret ettiği ev ve namaz kıldığı mekân dikkate alınarak bölgeye sonradan bir mescit inşa edildiğini göstermektedir. Berâ b. Ma'rûr'un mensup olduğu Hazrec'in Benî Seleme yurduna yapılan mescit de aynı şekilde inşa edilmiştir. Dolayısıyla Benî Seleme yurdunda da ziyaret edilen, mescit değil evdir. Zaten Hz. Peygamber'in evinde ziyaret ettiği insanların ilerlemiş yaşlarından ötürü ileriki dönemlerde inşa edilen bu mescitlere Mescidü'l-Acûz denilmiştir.

Evs'in Mâlik isimli oğlundan türeyen Benî Hatme yurdunun da diğer ikisinden bir farkı bulunmamaktadır. Hz. Peygamber burada da ev ziyaretlerine bulunmuş, namaz kılmış, namaz kıldığı evlerin yerine yapılan mescitler de bu yüzden Mescidü'l-Acûz olarak isimlendirilmiştir. Nitekim İbn Şebbe rivayetinde "Benî Hatme'deki Mescidü'l-Acûz'da namaz kıldı." ifadesine karşılık aynı ifadeye yer veren Matarî, cümlelerin devamında O Benî Süleym'e mensup bir kadındı.²¹² diyerek, Mescidü'l-Acûz ifadesindeki acûz kelimesinin, Resûlullah'ın evini ziyaret ettiği Benî Süleym'li bir kadından kaynaklandığı adeta izah etmektedir. Semhûdî ise kadının mensubiyetini "O, Benî Süleym ve Benî Zafar'a mensup bir kadındı." sözleriyle ifade etmiştir.²¹³ Muahhar siyer kaynaklarından Şâmî'nin (ö. 942/1536) İbn Zebâle'ye nispetle verdiği yer verdiği rivayet ise ev ziyareti ile mescit ziyaretini ayırması yönüyle ilginçtir. İlgili rivayette Şâmî İbn Zebâle'den naklen, "Hz. Peygamber Benî Hatme'ye geldi. Yaşlı bir kadının evinde namaz kıldı. Sonra çıktı ve Benî Hatme Mescidi'nde namaz kıldı. Sonra kuyularına

210 İbn Şebbe, I, 47; Semhûdî, III, 242. Matarî'nin eserinde yine İbn Zebâle kaynaklı olan rivayette kabilenin ismi "Hutme" olarak harekelenmiştir. Bk. Matarî, s. 218.

211 İbn Şebbe, I, 51.

212 Matarî, s. 218.

213 Semhûdî, III, 242.

gitti.”²¹⁴ demek suretiyle açıkça bir ev ziyaretinden bahsetmiş, sonra da mescide gidildiğini ifade etmiştir. Oysaki Semhûdî kaynaklı İbn Zebâle rivayetinde ev ziyareti ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eldeki veriler bir bütün olarak incelendiğinde, tıpkı Benî Hatme çevresinde yer aldığı anlaşılan Benî Vâil ve Benî Selime yurduna yapılan ziyaretlerde olduğu gibi Benî Hatme yurduna yapılan ziyaretin de yaşlı bir kadının evine gerçekleştiğini, sonradan burada inşa edilen mescide de bu olaya atıfla Mescidü'l-Acûz denildiğini düşünmemize sebep olmaktadır. Her ne kadar kaynaklarımızda Benî Hatme'nin yurdunun konumu ile ilgili net bir bilgi elde edilememişse de Benî Vâil ve Benî Selime yurtları ile birlikte anıldığından, Benî Hatme yurdunun da Âliye bölgesinde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

5. Resûlullah'ın Akîk Vadisinde Namaz Kıldığı Mekânlar

Akîk Vadisi, Medine'nin güneybatısında yer alan, su kaynakları, kuyuları ve hurma bahçeleriyle meşhur verimli bir vadidir. Arap Yarımadası'nın pek çok bölgesinde aynı adla anılan yerler bulunmakta iken Medine çevresi söz konusu olduğunda Akîk, Büyük Akîk ve Küçük Akîk olarak ikiye ayrılır.²¹⁵ Medine'den Mekke'ye gidilirken kullanılan ana güzergâhın başlangıcındaki bu vadi aynı zamanda Hz. Peygamber'in, Medinelilere mîkat yeri olarak belirlediği Zülhuleyfe'nin de bulunduğu bölgedir.²¹⁶ Âliye Mescid-i Nebevî'nin güney yönünde yer alırken Akîk Vâdisi güney batı istikametinde Mekke'ye giden yol üzerinde uzanmaktadır. Âliye bölgesinden sonra araştırmamızda şimdi de Akîk Vadisi'nde Hz. Peygamber namaz kıldığı için ilk dönemde mescit inşa edilmiş olan üç mekân hakkında bilgi verilecektir.

5.1. Büyûtu's-Sukyâ

Sukyâ, Medine-Mekke sahil yolu üzerinde, Medine'nin güneyine doğru Akîk Vadisi ve Harretülgarbiye üzerinde ilerlerken Ebvâ'ya varmadan, Kızıldeniz sahiline yakın, tatlı suları ile meşhur bir bölgedir.²¹⁷ İsmi de tatlı sularından almıştır. Medine'ye olan uzaklığı hakkında yürüme mesafesi olarak iki ile dört gün arasında farklı rakamlar zikredilmiştir.²¹⁸ Hz. Peygamber Bedir Gazvesi için

214 Şâmî, VII, 227.

215 Bekrî, III, 953; Yâkût, IV, 156.

216 Buhârî, "Hac", 7-12; Müslim, "Hac", 11-18.

217 Semhûdî, IV, 157.

218 Semhûdî, IV, 92.

yola çıktığında Benî Dinâr Yolu²¹⁹ denilen bir yol üzerinde ilerlemiş Medine'ye yaklaşık 150 km. mesafede bulunan Bedir kuyularına varmadan önce, Buk' denilen yerde konaklamıştır. Vâkîdî, Büyûtu's-Sukyâ'nın burada olduğunu ifade etmiştir.²²⁰ Sukyâ kelimesi Arapçada tatlı su kaynaklarını ve bu kaynaklardan istifade edilmek üzere açılmış pek çok kuyuyu ifade etmektedir. İşte bu kuyulara ve çevresinde oluşan yapılara bir bütün olarak Büyûtu's-Sukyâ ismi verilmiştir.

Sukyâ Mescidi'nin inşasına sebep olan hadise Hz. Peygamber'in Bedir kuyularına varmadan önce konakladığı Buk' ya da Sukyâ bölgesinde namaz kılp dua etmiş olmasıdır. Konu ile ilgili başlıca rivayetler Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Şebbe kaynaklıdır. İbn Şebbe rivayetinde Hz. Peygamber'in Bedir'e doğru giderken Harre'deki Sukyâ'da müslümanları teftiş ettiği ve namaz kıldığı ifade edilmiştir.²²¹ Tirmizî ise hasen-sahih kaydıyla Ali b. Ebû Tâlib'in (ö. 40/661) şöyle söylediğini rivayet eder: "Hz. Peygamber'le çıktık, Harretü's-Sukyâ'da Sa'd b. Ebû Vakkâs'a (ö. 55/675) ait araziye geldiğimizde Hz. Peygamber "Bana abdest suyu getirin." dedi. Abdest aldı, sonra kalktı, kıbleye döndü ve şöyle dua etti: "Allahım, İbrahim senin kulun ve halilin idi ve Mekke halkının bereketi için dua etti. Ben de senin kulun ve Resûlünüm ve Mekkelilere verdiği bereketi Medinelilere de nasip etmeni, Medinelilerin kazancını bereketli kılmanı diliyorum."²²² Tirmizî rivayetinde "Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ait Harretü's-Sukyâ"²²³ ifadesi kullanılmıştır. Bölgenin ve buradaki su kuyularının durumu bilinmezse bu ifade, sanki o toprakların tamamı Sa'd'a aitmiş gibi algılanabilir. Bizim bu ifadeyi "Harretü's-Sukyâ'da Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ait arazi" şeklinde tercüme etmemizi kolaylaştıran, coğrafya kitaplarının verdiği bilgiler yanında araziye, su kaynaklarını ve Sa'd'ın orada mülkü olduğunu net bir şekilde ifade eden Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) rivayetidir. Rivayeteki ifade şu şekildedir: Hz. Peygamber abdest aldı, sonra Harre'nin Büyütü's-Sukyâ olan tarafında bulunan ve Sa'd b. Ebû Vakkâs'a ait olan arazide namaz kıldı." Ahmed b. Hanbel rivayetinde, Resûlullah'ın dua lafzına ilişkin farklılıklar mevcuttur. Buna göre Resûlullah yukarıdaki ifadelere ek olarak "Allahım, bize Mekke'yi sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdir, vebayı oradan uzak eyle. Halilin İbrahim nasıl Mekke'nin harem olduğunu ilan etti ise ben de Medine'nin iki kara taşılığı arasını harem olarak belirledim." demiştir.²²⁴ Her üç rivayette de harre ifadesinin geçtiği görülür. Buradaki harreden kasıt, Medine'nin

219 Benî Dinâr Neccâroğulları'nın bir koludur. Bk. Semhûdî, IV, 157.

220 Vâkîdî, I, 21.

221 İbn Şebbe, I, 52; Aynî, IV, 403; Semhûdî, III, 197.

222 Tirmizî, "Menâkıb", 67; Semhûdî, III, 198.

223 "بحرة السقيا التي كانت لسعد بن ابي وقاص".

224 Ahmed b. Hanbel, 1661/V, 309. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadisin ricâlinin sahih ricâli olduğunu söylemiştir. Bk. Heysemî, III, 654; Semhûdî, III, 198.

güneyi boyunca uzanan ve Sukyâ bölgesini de içine alan Harretülgarbiye olabilir. Vâkıdî, Hz. Peygamber'in Sukyâ kuyuları yakınlarında namaz kılıp Medine için detayları yukarıda zikrettiğimiz duayı ettiğini nakletmiştir.²²⁵

İbn Zebâle öncesi ya da sonrası tüm kaynaklar Hz. Peygamber'in hali hazırda inşa edilmiş bir mescitte değil bölgede, kuyuların yanındaki arazide namaz kıldığını ifade etmişken Semhûdî'nin aktardığına göre İbn Zebâle, şöyle bir anlatım tarzını tercih etmiştir: "Hz. Peygamber Sukyâ'da Bedir ordusunu teftiş etti, mescidinde namaz kıldı. Medine halkının kazancını bereketli kılması ve her yerden şehre rızık gelmesi için dua etti."²²⁶ Oysa ki Sukyâ ile ilgili yukarıda zikrettiğimiz rivayetler, Hz. Peygamber döneminde orada mescit olmadığını açık bir şekilde gözler önüne sermektedirler. Bu durumda İbn Zebâle rivayeti, bölgenin Hz. Peygamber dönemindeki değil, müellifin yaşadığı dönemdeki yani hicri ikinci yüzyılın sonu itibari ile içinde bulunduğu durumu tasvir etmektedir. Şehir tarihçileri İbnü'n-Neccâr ve Matarî'nin Sukyâ Mescidi ile ilgili sessizlikleri, mescidin ve kalıntılarının zamanla yok olduğunu gösterse de Semhûdî, araştırmacı tarihçilik örneği göstererek bölgeyi incelemiş ve mescide ait olabilecek bir temel keşfedince hemen bir ekip kurarak temelin içerden kazılmasını istemiştir. Böylece mescidin mihrâbı, kare yapısı, üst üste konulmuş taş ve kireçle örülmüş duvarlarına dair kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Semhûdî, mescidin temeline ait kireçle kaplanmış kısmın yarım zirâ'dan fazla olduğunu, uzun zaman önce yapılmış izlenimi bıraktığını ifade etmektedir. Semhûdî'nin anlattığına göre temel açığa çıkınca pek çok kimse görmeye gelmiş ve sonrasında inşa edildiği ilk dönemdeki kare temel esas alınarak 7 zirâ genişliğinde yeni bir mescit inşa edilmiştir.²²⁷ *Vefâ'*nın nâşiri Kâsım es-Sâmerrâî, Semhûdî'nin mescidin bânîsini zikretmemesinin yeniden inşa çalışmalarının finansörünün kendisi olmasından kaynaklı olabileceğini ifade etmiştir.²²⁸

5.1. Feyfâülhabâr

Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'ne giderken takip ettiği güzergâh üzerinden bulunan Feyfâülhabâr²²⁹ Akik Vadisi'nin batısında vadiye akan üç büyük su kaynağından ikincisinin yanında yer almaktadır. İbnü'l-Fakîh'in bildirdiğine göre

225 Vâkıdî, I, 22; Makrîzî, *İmtâ'ü'l-esmâ' bimâ li'r-Resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (nşr: Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî), I-XV, Beyrut 1999, I, 82; Semhûdî, III, 199.

226 Semhûdî, III, 200.

227 Semhûdî, III, 200.

228 Semhûdî, III, 200, 3. dipnot, nâşirin notu.

229 Yâkût, II, 392.

Akik Vadisi'ne akan üç su kaynağı (الجمامات/جماء) rıdatkamnulub. Birincisi "Tudârû' Suyu:جماء تضارع" ikincisi "Ümmü Hâlid Suyu:ام خالد" ve sonuncusu da "Âkir Suyu:جماء العاقر".²³⁰ Feyfâülhabâr, Hz. Peygamber'in sağmal develeri ile zekât develerinin otlatıldığı işte bu ikinci su kaynağının yani Ümmü Hâlid suyunun aktığı yerde bulunmaktadır.²³¹ Matarî'nin verdiği bilgilere göre Feyfâülhabâr'a ulaşabilmek için Akik Vadisi'nin batısında yer alan ve Cemâvât denilen sıra dağların batısına geçmek gerekmektedir.²³² Semhûdî de bu yöne doğru yürüyerek Matarî'nin verdiği bilgileri doğrulamış ve bizzat gördüğü Cemâvât dağlarını büyük bir sıradağ olarak tanımlamıştır.²³³

Hz. Peygamber, hicretin ikinci yılında sahil yoluyla Suriye'ye gitmekte olan bir Kureyş kervanına baskın yapmak üzere yola çıkar. Medine'den çıkınca önce Hazrec'e bağlı Benî Neccâr'ın bir kolu olan Benî Dînâr'ın yerleştiği yurda giden dağ yolundan ilerleyen Resûlullah, ardından, su kaynaklarının bol olduğu, toprağı yumuşak, zemininde yakın bir zamanda çekilen suların taşıdığı küçük taşlar olan düzlük bir alana, bir vadiye ulaşır (Bathâ:بطحاء; Feyfâülhabâr: فيفاء الخبار).²³⁴ Feyfâülhabâr denilen bu yerde sık dalları olan ve dallarının üzerinde çiçekler açmış bulunan bir ağacın²³⁵ altında konaklar, burada namaz kılar. Sonra da pişirilen yemekten yiyip Müşterib/Müşeyrib²³⁶ denilen su kaynağından getirilen sudan içer. İbn İshâk, Resûlullah'ın burada namaz kıldığını ifade ettikten sonra "فتم مسجده" demek suretiyle, burada sonradan mescit inşa edildiğini ifade etmiştir.²³⁷ Kaynaktaki ifade tam olarak şu şekildedir: "ونزل تحت شجرة بطحاء ابن ازهر يقال لها ذات الساق" Dikkat edileceği üzere İbn İshâk rivayeti Hz. Peygamber'in Feyfâülhabâr'daki bir mescitte namaz kıldığını değil, bir ağacın yanında namaz

230 İbnü'l-Fakîh, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1996, s. 82. Ümmü Hâlid suyu için ayrıca bk. Yâkût, II, 184.

231 İbn Şebbe, I, 96; Yâkût, IV 323; Semhûdî, III, 252.

232 Matarî, s. 220.

233 Semhûdî, III, 252.

234 Vadinin durumunu anlatmak için kullanılan Bathâ, Arap Yarımadası'nda pek çok farklı yerin tanımında kullanılan ve bir özel isim olmaktan ziyade mevcut yerin arazi yapısını ifade eden bir terimdir. Bu yüzden Bathâ şeklinde özel isim olarak değil, özellikleri ile metinde vurgulanmıştır. Bk. İbn Manzûr, I, 218. Ayrıca bk. Yâkût, I, 526-527.

235 Rivayette yer alan 'شجرة ابن ازهر يقال لها ذات الساق' ifadesi sanki özel bir ağaç türünü tanımlıyormuş izlenimi verse de yaptığımız araştırmalar, ifadenin ağacın cinsi ya da türünden ziyade dalları ve çiçekleri olduğunu tarif ettiğini ortaya koymaktadır.

236 İbn Hişâm metninde "المشترِب:مُشْتَرِب", Taberî metninde ise "المُشَيْرِب:مُشَيْرِب" olarak zikredilmiştir. Bk. Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim), I-XI, Beyrut 1967, II, 405.

237 İfade tam olarak şu şekildedir: "فصلى عندها فتم مسجده". Bk. İbn Hişâm, II, 331.

kıldığını, sonradan namaz kıldığı yerde mescit inşa edildiğini ifade etmektedir. Muahhar şehir tarihi kaynaklarından Matarî ise bizzat bu rivayeti şahit göstererek Resûlullah'ın namaz kıldığı mescitler arasında Feyfâülhabâr Mescidi'ni zikretmiştir.²³⁸ Semhûdî, bu mescidi kendi döneminde Medine'de kalıntısı bulunmayan ancak yönü bilinen mescitler arasında zikretmiş ve Feyfâülhabâr Mescidi başlığı altında önce İbn İshâk'ın rivayetini sonra da konu ile bağlantılı gördüğü diğer bilgileri sıralamıştır. Her ne kadar açıkça Hz. Peygamber'in bu mescitte namaz kıldığını ifade etmese de Semhûdî'nin, ele aldığı mescidin sonradan inşa edildiğini düşündüğünde bunu açıkça ifade ettiği görülmüştür. Feyfâülhabâr'la ilgili herhangi bir yorum yapmamış olması, beslendiği temel kaynaklardan birisi olan Matarî'nin üslubunu benimsediğine işarettir.²³⁹

5.2. Zülhuleyfe

İbn Zebâle, Hz. Peygamber'in Büyük Akik yolu üzerindeki iki menâreden birincisinin yanında yer alan mescitte namaz kıldığını bildirmiştir.²⁴⁰ Pek çok anlamı olmakla birlikte²⁴¹ menâre, bu rivayette yol üzerindeki işaretleri tanımlamaktadır. Menâre, kelime itibari ile işaret, alamet anlamlarına gelmekte olup, harem sınırlarına koyulan işaretlerin²⁴² yanı sıra seyahat ve haberleşmeyi kolaylaştırmak için belirli miller arasına koyulan işaretleri²⁴³ de ifade eder. Hz. Peygamber'in Medine haremının sınırlarını belirlerken bu vadinin belirli yerlerine işaret koydurduğu bilindiğinden İbn Zebâle rivayeti ile kastedilen yerin Zülhuleyfe olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen mescidin Hz. Peygamber döneminde var olup olmadığı meselesi ise oldukça karmaşık bir rivayet grubu ile bizleri karşı karşıya getirmektedir. Çünkü Zülhuleyfe aynı zamanda Hz. Peygamber'in hac ya da umre için Mekke'ye doğru yola çıktığında konakladığı, gecelediği ve namaz kıldığı bir yerdir.

Resûlullah, gerek hicretin altıncı yılında umre niyetiyle Mekke'ye doğru yola çıktığında gerekse hicretin onuncu yılında Vedâ Haccı için yola çıktığında

238 Matarî, s. 219-220.

239 Semhûdî, III, 251-252.

240 Matarî, s. 212; Semhûdî, III, 250.

241 Mescitlerde yakılan kandillerin asıldığı direkler de ezan okunması için yapılan yüksek yerler de menâr kelimesi ile karşılanmakta olup bu kelime ezan okunan yer anlamında Türkçe'de minare olarak kullanılmaktadır. Bk. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi*, I-VI, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, III, 2390-2391.

242 İbn Manzûr, VI, 274.

243 İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında yer verdiği bir rivayette "menâre" kelimesi Hz. Hasan'ın oğlu Zeyd'in oğlunun öldüğü mevziyi tarif ederken kullanılmıştır. Bk. İbn Sa'd, V, 318.

Zülhuleyfe'de konaklamış, kurbanlıklarını işaretlemiş ve ihrâma girmiştir.²⁴⁴ Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de yaptığı umre ya da hac hazırlıklarını anlatan pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Hz. Peygamber'in konakladığı, çadırını kurdurduğu, geceyi geçirdiği bölgeden Zülhuleyfe olarak bahsedip detay vermezken, bir kısmı da Zülhuleyfe Mescidi ifadesini kullanarak, Hz. Peygamber'in konaklamaları esnasında burada inşa edilmiş bir mescitte ibadet ettiğini ifade ederler. Örneğin Vâkıdî, hicretin altıncı yılında umre yapmak üzere Mekke'ye doğru yaptığı yolculuk sırasında Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de konaklayıp kurbanlıkları işaretlediğini, orduyu düzenledikten sonra buradaki mescide girip iki rekat namaz kıldığını ve bineğine mescidin kapısında bindiğini ifade etmiştir.²⁴⁵ Yine tutsak olduğu Mekke'den kaçıp Medine'ye geldiğinde Resûlullah tarafından Hudeybiye Antlaşması (6/628) gereği Mekke'ye iade edilen Ebû Basîr'in (ö. 6/628) öğle namazı sırasında vardığı Zülhuleyfe Mescidi'nde namaz kıldığı ve bu esnada bir fırsatını bulup yanındaki kimselerden kaçtığı Vâkıdî tarafından bildirilmiştir.²⁴⁶ Vâkıdî'den önce siyer-megâzî alanında eser veren İbn İshâk'ın *Siresi*'nin İbn Hişâm'ın revizyonundan geçmeden günümüze gelen kısımlarında bu konu ile ilgili bilgi bulunmazken, İbn Hişâm'ın eserinde her iki konuya da değinilmekte, fakat altıncı yıldaki umre girişimi anlatılırken Zülhuleyfe ile ilgili hiçbir konuya temas edilmemektedir.²⁴⁷ Ebû Basîr hadisesinde ise durum farklıdır. Çünkü İbn Hişâm, Ebû Basîr'in kendisini Mekke'ye götürülen kimselerden kaçarken dinlendiği yeri Zülhuleyfe Mescidi değil bölgedeki bir duvar dibi olarak anlatmıştır.²⁴⁸ Yani Vâkıdî'nin eserindeki rivayetler, Hz. Peygamber döneminde Mekke yolu üzerinde konaklanan Zülhuleyfe'de bir mescit olduğunu ifade ederken, İbn Hişâm'ın eserinde bunu destekleyecek bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Hadis kaynaklarında tahrîc edilen konu ile ilgili rivayetlerin bir kısmı mescitten bahsederken bazıları ise sadece Zülhuleyfe diyerek mescide değil bölgeye işaret etmektedirler. Bizzat Buhârî ve Müslim'in hac kitaplarında mescit ifadesi olmaksızın Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de namaz kıldığını, sonra bineğine binip tehlil ve telbiye getirdiğini bildiren pek çok rivayet bulunmaktadır.²⁴⁹ Buhârî ve Müslim'de mescit ifadesi ile nakledilen rivayetler çoğunlukla, Salim-İbn Ömer tarikiyle gelmekte veya "Sâlim'in babası İbn Ömer'den" şeklinde nakledilmektedir. Söz konusu nakiller bazen de doğrudan İbn Ömer'den (ö.

244 Vâkıdî, II, 573; Buhârî, "Hac", 23, 107; Müslim, "Hac", 30.

245 Vâkıdî, II, 574.

246 Vâkıdî, II, 625.

247 İbn Hişâm, III, 606-607.

248 İbn Hişâm, III, 617.

249 Bk. Buhârî, "Hac", 14, 23, 24, 25, 27, 29; Müslim, "Hac", 24, 29,

73/693) nakledilmiştir. Buhârî ve Müslim rivayetine göre Salim, babası İbn Ömer'in şu sözünü aktarmaktadır: "Hz. Peygamber mescidin yanı dışında herhangi bir yerde tehlil getirmedi. Yani Zülhuleyfe Mescidi'nin yanında."²⁵⁰ Müslim'de yer alan bir diğer rivayetten ise bizler İbn Ömer'in bu sözleri, Hz. Peygamber'in Beydâ'da tehlil getirdiği yönündeki açıklamalara kızarak söylediğini, üstelik yine Müslim versiyonuna göre sözlerinde mescit ifadesinin yer almadığını görüyoruz. İlgili rivayette Sâlim, babasının Beydâ ile ilgili sözleri duyunca kızıp Hz. Peygamber'in Beydâ'da ihrama girdiğini söyleyenlerin yalan söylediklerini, Hz. Peygamber'in bineği üzerine ayakta tehlil getirirken ağacın yanında olduğunu ifade ettiğini bildirmiştir.²⁵¹ Kastedilen ağaç Zülhuleyfe'deki Semüre ağacıdır ve yine Buhârî'nin yer verdiği bir rivayete göre Hz. Peygamber'in yanında tehlil getirdiği bu ağacın olduğu yerde sonradan bir mescit inşa edilmiştir. Buna göre Abdullah b. Ömer şu ifadeleri kullanmaktadır: "Hz. Peygamber umre ya da hac yapmak üzere yola çıktığında Zülhuleyfe'deki bir semüre ağacının yanında konaklardı ki Zülhuleyfe'de bu semüre ağacının olduğu yerde bir mescit inşa edilmiştir." Hatta rivayetin devamında Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerleri iyi bildiğinden, yolculukları esnasında mescitlerde değil de içinde az miktarda su bulunan bir halicin kenarında namaz kıldığı ifade edilmiştir.²⁵² Konu ile ilgili Abdullah b. Ömer'den gelen bir diğer rivayette ise ne sadece ağaçtan ne de sadece mescitten bahsedilmektedir. Buhârî'de geçen söz konusu rivayete göre İbn Ömer Hz. Peygamber'in Mekke'ye doğru yola çıktığında Şecere Mescidi'nde namaz kıldığını bildirmektedir²⁵³ ki bilindiği üzere "şecere: شجرة" Arapçada "ağaç" anlamına gelmektedir. Böylece konu ile ilgili İbn Ömer'in açıklamalarında yer alan nüanslar, mescit ve ağaç ifadelerinin birleştirilmesi ile farklı bir boyuta taşınmıştır.

Yukarıda yer verdiğimiz rivayetlerdeki kronoloji, Hz. Peygamber'in Mekke yönüne gitmek üzere Medine'den ayrıldığında ve dönerken konakladığı Akik Vadisi üzerinde çeşitli yerlerde, onun namaz kıldığı noktalar tespiti çalışılarak mescit inşa edildiği tezini doğrulamaktadır. Bu durumda konunun başlangıcında belirttiğimiz İbn Zebâle rivayetinde söz konusu edilen Zülhuleyfe'deki mescit de bölgede sonradan inşa edilmiştir. Bu rivayette söz konusu edilen "Akik Vadisi, iki menâre" şeklindeki ifadeler, sanki Zülhuleyfe'den farklı bir yeri tanımlıyormuş izlenimi uyandırır da bizzat İbn Zebâle'nin yer verdiği bir başka rivayet, bu bağlantıyı ilginç bir şekilde gözler önüne sermektedir. Semhûdi'nin aktardığı göre İbn Zebâle, Hz. Peygamber'le sahâbe arasında iki menâre arasındaki

250 Buhârî, "Hac", 20; Müslim, "Hac", 23.

251 Müslim, "Hac", 24.

252 Buhârî, "Salât", 89.

253 Buhârî, "Hac," 15.

Cebelülâhmer'de geçen bir diyaloga yer vermiş ve şu sözleri aktarmıştır. “Çürümeye yüz tutmuş bir koyun leşi gördüler. Yayılan rahatsız edici kokudan ötürü burunlarını kapattılar. Hz. Peygamber yanındaki sahâbîlere, “Sizce sahibi bu koyuna ne kadar değer veriyordur?” diye sordu. Sahâbîler, bu koyuna herhangi bir kimsenin değer vereceğini zannetmiyoruz.” dediler. Hz. Peygamber “İşte dünya da Allah katında bu koyunun sahibi için taşıdığı değerden çok değil, sadece biraz fazla (ehven) değer taşımaktadır.” buyurmuştur.²⁵⁴ Bu hadise İbn Zebâle rivayetlerine göre yukarıdaki mescidin olduğu iki menâre arasındaki bölgede gerçekleşmiştir. İbn Mâce'nin (ö. 273/887) yer verdiği bir rivayet ise aynı durumu Hz. Peygamber'le sahâbîler arasında Zülhuleyfe'de gerçekleşmiş bir diyalog olarak aktarmaktadır. Sehl b. Sa'd'ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber ve sahâbîler Zülhuleyfe'de iken çürümeye yüz tutmuş bir koyun görürler ve devamında yukarıdaki diyalog gerçekleşir.²⁵⁵ Coğrafyacılar Cebelülâhmer'i Akik Vadisi'nin Kubâ'ya yakın olan ucunda bir dağ olarak tanımlamışlardır.²⁵⁶ Matari, İbn Zebâle'nin tarif ettiği mescidin kendi döneminde yerinin bilinmediğini, Akik Vadisi üzerinde olduğunun anlaşıldığını ifade etmekle yetinirken²⁵⁷ Semhûdi, isminin En'um olduğunu belirttiği dağa çıkarak İbn Zebâle'nin bahsettiği mescidin temeli olduğu düşünülebilecek kalıntılara rastladığını ifade etmiştir.²⁵⁸

Medine'de inşa edilmiş tüm mescitleri eserinde zikretmeyi amaç edindiği anlaşılan Semhûdi'nin, kendi döneminde bilinmeyen mescitleri incelediği kısımda, yer verdiği en ilginç başlık “Bir Mescit” ismini taşımaktadır. Bu başlık altında Semhûdi, İbn Zebâle dışında hiçbir kaynakta tek satır bilgi tespit edemediği bir mescide dair bilgiler vermektedir. İbn Zebâle rivayeti şu şekildedir: Hz. Peygamber, Cescâse ile Seddâd kuyusu arasındaki bir tepede bulunan mescitte namaz kılmıştır. Abdullah b. Sa'd b. Sâbit, yakınlarındaki bir araziyi iktâ olarak almış ve mescidi inşa etmiştir.²⁵⁹ Firûzâbâdi, Cescâse'yi Akik Vadisi'nde Medine yakınlarında bir yer olarak tanımlamıştır.²⁶⁰ İbn Zebâle'nin Resûlullah'ın namaz kıldığı yeri önce mescit olarak zikreden, sonra Abdullah b. Sa'd tarafından alınıp inşa edildiğini bildiren üslubu, esasen tam tersi yöndeki kronolojiyi ortaya

254 Semhûdi, III, 250.

255 İbn Mâce, “Zühd”, 3. Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in “Dünya Allah için ancak bu leşin sahibi için taşıdığı değer kadar değer taşımaktadır.” sözü zaman-mekân belirtilmeksizin ya da “Âliye'de bir çarşıda” şeklinde farklı detaylarla farklı bağlamlarda da aktarılmıştır. Örneğin bk. Ahmed b. Hanbel, 1023/III, 366; 1290/IV, 229; Dârimî, “Rekâik”, 27.

256 Yâkût, III, 522; Semhûdi, III, 189.

257 Matari, s. 212.

258 Semhûdi, III, 251.

259 Semhûdi, III, 252.

260 Firûzâbâdi, s. 86.

koyar niteliktedir. Yani bu rivayet, Cescâse'nin Akik Vâdisi'nde yer aldığı bilgisi ile tamamlandığında, Resûlullah'ın yine muhtemelen Zülhuleyfe istikametinde çıktığı bir yolculuk sırasında konaklayıp namaz kıldığı bir yerde sonradan mescit inşa edilmiş olabileceğine işaret etmektedir.

Sonuç

Câhiliye dönemindeki ismiyle Yesrib, hicret sonrası Medînetü'r-Resûl'e dönüşürken Mescid-i Nebevî'nin inşa edilmesiyle birlikte daha önce sahip olmadığı bir merkeze kavuşmuştur. Muhacirlerin Medine'ye yerleşmesi, Evs ve Hazrec arasındaki uzun yıllara dayanan kan davasının bitmesi ve üç büyük yahudi kabilesinin şehirden çıkarılması, demografik yapıyla birlikte şehrin fizikî yapısını da değiştirmiştir. Bu değişimde Medine mescitlerinin inşasının rolü önemlidir. Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî ile eş zamanlı olarak varlığını sürdüren mescitleri ya da bunlar içerisinde Hz. Peygamber'in namaz kıldıklarını topluca bir arada zikreden rivayetlerdeki mescit sayısının altı ile on arasında değiştiği tespit edilmiştir. Buna karşılık başta İbn Zebâle ve İbn Şebbe'nin nispeten erken dönemde yazılmış eserleri olmak üzere muahhar şehir tarihlerindeki rivayetler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bildirilen mescit sayısının, bu rakamın çok üzerinde olduğu görülmüştür. Bunun nedeni ise Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bağ-bahçe, boş arazi ya da savaş karargâhı olan ve Resûlullah'ın vefatından sonra mescit inşa edilen bazı mekânların, bu aşamalar unutulmuş ya da bilindiği varsayılarak şehir tarihlerinde, Hz. Peygamber namaz kıldığında da orada bir mescit varmış gibi nakledilmesi yani anakronizme düşülmesidir. Medine mescitlerinin önemli bir çoğunluğunun Hz. Peygamber'in vefatının ardından, onun namaz kıldığı mekânlar gözetilerek inşa edildiğini bildiren rivayetler bu durumu açıkça göstermektedir. Medine mescitleri ile ilgili bilgi veren çağdaş araştırmaların, tarih usul ve metodolojisine uygun bir şekilde rivayetleri tahkik etmedikleri için şehir tarihlerindeki anakronizmi fark etmedikleri ve Allah Resûlü namaz kıldığı için üzerinde mescit inşa edilen birçok mekân hakkında bilgi vermedikleri sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada mekânlarla mescitlerin ayrılması işlemi gerçekleştirilmiş, tespit edilen mekânların tasnifinde, daha önce herhangi bir kaynak ya da araştırmada kullanılmayan Âliye-Sâfile bölgesel ayırımın önemine dikkat çekilmiştir. Âliye'de yer alan ve Hz. Peygamber namaz kıldığı sırada ev, bahçe, tarla, arazi ya da boş alan olduğu halde erken dönem İslâm tarihinde üzerinde mescit inşa edilen toplam on sekiz mekân tespit edilmiş ve detaylıca incelenmiştir. Sonuç olarak şehir tarihçilerinin, konu hakkındaki bütün malzemeyi toplamak üzerine kurulu olan sistemlerinin yanı sıra Medine mescitlerinin yerini, kendi dönemlerindeki konumlarından hareketle izaha çalışmalarının anakronik yorumlara sebep

olduğu görülmüştür. Problemleri olsa dahi İslâm tarihi kaynaklarının kullandığı ve bugün rivayetçi tarihçilik kapsamında değerlendirilen bu kapsayıcı yazım tarzı, on dört asır sonra bile bir araştırmacıya, konuyu farklı açılardan ele alıp yorumlama imkânı veren malzemeyi sunduğu için değerli bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmed B. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, Lübnân 2004.
- Algül**, Hüseyin, "Mescid-i Dirâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 272-273, Ankara 2004.
- Arslantaş**, Nuh, *Hız Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.
- Aydınlı**, Abdullah *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İstanbul 2009, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009.
- Aynî**, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî (nşr. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer)*, I-XXV, Beyrut 2009.
- Bekrî**, Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr (ö. 487/1094), *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'il-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâkı')* (nşr. Mustafa es-Sakkâ), I-IV, Kahire 1945-1951.
- Belâzürî**, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî.), I-XIII, Beyrut 1996.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî (ö. 256/870), el-Câmi'u's-sahîh, *Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000.
- Cevâd Ali**, *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, y.y 1380.
- Dârekutnî**, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), I-VI, Beyrut 2004.
- Demîrî**, Ebû'l-Bekâ Kemâlüddîn Muhammed b. Mûsâ b. İsâ el-Kâhirî eş-Şâfî (ö. 808/1405), *Hayâtü'l-hayevân* (nşr. İbrahim Salih), I-IV, Dımaşk 2005.
- Ebû Dâvud**, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), *es-Sünen*, *Mevsû'atü'l-hadîsi's-şerîf el-kütübü's-sitte içerisinde*, 3. Baskı, Riyad 2000.
- Ebû Dâvud**, *el-Merâsîl* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1988.
- Fîrûzâbâdî**, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (ö. 817/1415), *el-Megânimü'l-mutâbe fî me'âlimi Tâbe: Kısmu'l-Mevâdi'* (nşr. Hamed Casir), Riyad 1969.

- Halil B. Ahmed**, Ebû Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî (ö. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Dâvud Sellûm-Dâvud Selmân), Beyrut 2004.
- Heysemî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö. 807/1405), *Buğyetü'r-râid fi tahkiki Mecma'î'z-zevâ'id* (nşr. Abdullah Muhammed Dervîş), I-X, Beyrut 1994.
- İbn Abdülber**, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), *el-İnbâh alâ kabâili'r-ruvât* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut 1985.
- İbn Abdülhak El-Bağdâdî**, Ebü'l-Fezâil Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh (ö. 739/1338), *Merâsîdü'l-ıhlâ' 'alâ (fi) esmâ' il-emkine ve'l-bikâ'* (nşr. Ali Muhammed Bicâvî), I-III, Beyrut 1954.
- İbn Asâkir**, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî (ö. 571/1176), *Târîhu medîneti Dimaşk* (nşr. Ömer b. Garâme el-Amrî), I-LXX, Beyrut 1995-1998.
- İbn Ebû Hâtım**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dil*, I-IX, Beyrut t.y.
- İbn Ebû Hâtım**, *İlelü'l-hadis* (nşr. Sa'd b. Abdullah el-Hamîd-Hâlid b. Abdurrahman el-Cüreyşî), I-VII, Riyad 2006.
- İbn Ebû Şeybe**, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Beyrut 1989.
- İbn Hacer**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-XIV, Riyad 2000.
- İbn Hacer**, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (nşr. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Hamîd Abdülmevcûd), I-IX, Beyrut 2005.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *Cemheretü ensâbi'l-'Arab* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), Kahire 1982.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (ö. 218/833), *es-Siretü'n-nebeviyye* (nşr. Muhammed Ali el-Kutb-Muhammed ed-Dâlî Balta), I-IV, Beyrut 2005.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö. 273/887), *es-Sünen*, *Mevsû'atü'l-hadisi's-şerif el-kütübü's-sitte içerisinde*, 3. Baskı, Riyad 2000.

- İbn Manzûr**, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî (ö. 711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I- VII, Beyrut 1997.
- İbn Receb**, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân (ö. 795/1393), *Fethu'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mahmûd b. Şa'bân-Mecdî b. Abdülhâlık ve dğr.), I-X, Kahire 1996.
- İbn Sa'd**, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (nşr. İhsan Abbas), I-VIII, Beyrut 1968.
- İbn Sa'd**, *et-Tabakâtü'l-kübrâ: el-kısmü'l-mütemmim* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine 1983.
- İbn Seyyidünnâs**, Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî (ö. 734/1334), *'Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddîn Mestû), I-II, Beyrut 1992.
- İbn Şebbe**, Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262/876), *Târihü'l-Medîneti'l-münevvere* (nşr. Ali Muhammed, Yâsîn Sa'düddîn Beyân), I-II, Beyrut 1996.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ-Muhammed Abdülkâdir Atâ), I- XVIII, Beyrut 1995.
- İbnü'l-Cevzî**, *el-Mevzûât* (nşr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), I-III, y.y 1983.
- İbnü'l-Esir**, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Lübâb fi tehziibi'l-Ensâb*, Beyrut t.y.
- İbnü'l-Fakih**, Ebü Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm el-Hemedânî (III-IV./IX-X. yüzyıl), *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. Yûsuf el-Hâdî), Beyrut 1996.
- İbnü'l-Kelbî**, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (ö. 204/819 [?]), *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebîr* (nşr. Nâcî Hasen), I-II, Beyrut 1988.
- İbnü'n-Neccâr**, Ebü Abdillâh Muhibbüddîn Muhammed b. Mahmûd b. el-Hasen (ö. 643/1245), *ed-Dürretü's-semîne fi ahbâri'l-Medîne* (nşr. Muhammed Azb), Kahire 1995.
- İbnü'z-Ziyâ**, Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ziyâiddîn Muhammed el-Ömerî es-Sâgânî (ö. 854/1450), *Târihu Mekkete'l-müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-şerife ve'l-ğabri's-şerif* (nşr. Alâ' İbrâhîm el-Ezherî – Eymen Nasr el-Ezherî), Beyrut 1997.

- Kamacı**, Fatımatüz Zehra, Muahhar Siyer Kaynaklarında Mevzû Hadis Kullanımı, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, yıl 1, sayı 1, s. 12-74.
- Makrîzî**, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed (ö. 845/1442), *İmtâ'ül-esmâ' bimâ li'r-Resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (nşr. Muhammed Abdülhamîd en-Nemîsî), I-XV, Beyrut 1999.
- Matarî**, Cemâlüddîn Muhammed b. Ahmed (ö. 741/1340), *et-Ta'rîf bimâ enseti'l-hicre min meâlimi dâri'l-hicre* (nşr. Süleyman er-Ruhaylî), Riyad 1426/2005.
- Merâgî**, Zeynüddin Ebû Bekir b. Hüseyin Meragî (ö. 816/1413), *Tahkikü'n-nusre bi-telhisi meâlimi dari'l-hicre* (nşr. Saîd Abdülfettah), Mekke 1997.
- Muhammed B. Habîb**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî (ö. 245/860), *Muhtelifü'l-ķabâ'il ve mü'telifühâ* (nşr. İbrahim el-Ebyârî), Kahire t.y.
- Müslim**, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), el-Câmi'u's-sahîh, *Mevsûatü'l-hadisi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000.
- Mütercim Âsım Efendi**, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I-VI, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.
- Öztürk**, Levent, *Hz. Peygamber Döneminde Sağlık Hizmetlerinde Kadınların Yeri*, İstanbul, 2001.
- Sarıçam**, İbrahim, "Muhârib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, 3, İstanbul 2006.
- Sem'ânî**, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî (ö. 562/1166), *el-Ensâb* (nşr. Abdurrahman b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî ve dğr.), I-X, Haydarabad 1962.
- Semhûdî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî (ö. 911/1506), *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), I-V, Beyrut 2001.
- Semhûdî**, *Hulâşatü'l-Vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ*, Cidde 1983.
- Sezgin**, Fuat *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî:et-Tedvînü't-târîhî* (trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî), Riyad 1983.
- Süheylî**, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî (ö. 581/1185), *er-Ravzû'l-ünüf* (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyîd), I-IV, Beyrut ty.

- Şâmî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâfî (ö. 942/1536), *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sireti hayri'l-ibâd* (nşr. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), I-XIV, Beyrut 1993.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî (ö. 310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki), I-XXVI, Riyad 2003.
- Taberî**, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (nşr. Muhammed Ebül-Fazl İbrâhim), I-XI, Beyrut 1967.
- Türkçe Sözlük**, *Türk Dil Kurumu*, Ankara 2005.
- Uçar**, İlyas, Hz. Muhammed Zamanında Medine'de Gündelik Hayat, Fecr Yayınları, Ankara 2019.
- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (ö. 322/934), *ed-Du 'afâ ü'l-kebir* (nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Beyrut 1984.
- Vâkıdî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Medenî (ö. 207/823), *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. Marsden Jones), I-III, Beyrut 1989.
- Yâkût**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemül-büldân* (nşr. Ferid Abdülaziz el-Cündî), I-VI, Beyrut 1410.
- Zehebî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XXV, 3. baskı, Beyrut 1981-1988.